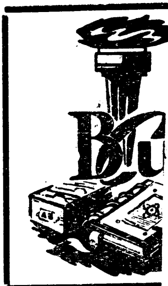

ROTACISMUL

LA

MOŢI ŞI ISTRIENI

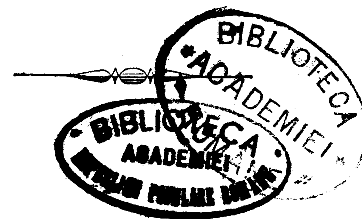
DE

TEOFIL FRÂNCU

ŞI

GHEORGHE CANDREA

Invĕţător în Câmpenĭ, Transilvania.

BUCURESCI

TIPO-LITOGRAFIA DOR. P. CUCU

1886.

ROTACISMUL

LA

MOȚI ȘI ISTRIENI

I

INTRODUCERE

Acum un an citind instructiva dare de seamă a d-luĭ Al. Xenopol, profesor de *Istoria Românilor* la universitatea din Iașĭ, asupra *„Codiceluĭ Voronețan“* în care d-sa amintea și *„Texturile Măhăcene,“* numaĭ de cât mĭ-am format ferma convingere că graiul Moților e aproape acelașĭ ca și al Istrienilor, în ceea-ce privesce *rotacismul*, saŭ prefacerea luĭ *n* între doue vocale în *r*.

Pentru a mĕ întări şi maĭ mult în această a mea convingere mi-am procurat în urmă distinsa lucrare „Cuvente din Bĕtrânĭ“ a savantuluĭ şi autorisatuluĭ nostru filolog şi istoric, d. Hasdĕu, şi la pag. 12 în „Texturile Măhăcene“ am citit următoarele rĕndurĭ carĭ mi s'aŭ tipărit adânc în inimă şi carĭ m'aŭ făcut ca să întreprind aceasta a mea neînsemnată lucrare.

Iată ce ḑice d. Hasdĕu :

„Eĭ bine, în „Texturile Măhăcene“ ale luĭ popa Grigorie dintre 1580—1619 transiţiunea luĭ *n* între douĕ vocale în *r* este întocmaĭ ca la Istriano-Românĭ; de esemplu :

luna = istr. lura
bine = istr. bire
unul = istr. urul
cine = istr. cire
oamenií = istr. omiri.

„Rĕposatul Ion Maiorescu, în importanta sa escursiune la Istriano-Românĭ observa : „deasa schimbare a luĭ *n*

în *r* ca Moţiĭ în Ardeal, ca Moldoveniĭ etc., iar într'un alt loc : „Mutarea, luĭ *n* în *r* nu era pentru mine nimic noŭ sciind marea aplecare a bravilor noştri Mocanĭ saŭ Moţĭ de a usa această permutare care e usată şi în Moldova *de şi nu aşa de des.*

„Măhăceniĭ dară din secolul XVI eraŭ nişte „Moţĭ“ saŭ „Mocanĭ“ în toată puterea cuvĕntuluĭ. Cum însă de nu maĭ vorbesc eĭ astăḑĭ tot aşa ?

„Ceva maĭ mult. Maiorescu esagerase de tot „aplicarea bravilor noştri Mocanĭ saŭ Moţĭ de a muta pe *n* în *r*. Nicăirĭ în Transilvania de şi se ḑice pe alocurĭ în munţĭ *iremă* saŭ *dumirecă,* totu-şĭ ceva ca *lură* nu se maĭ pomeneşte şi cu atât maĭ puţin veţĭ afla unde-va o propoşiţiune întreagă ca cea din „Legenda luĭ Avram“ a luĭ popa Grigorie : „*ce-'ţĭ va pore irainte marăncă* = ce-ţĭ va pune înainte manâncă.“

Din această espunere a d-luĭ Hasdĕu am încheiat că d-sa să îndoeşte de a-

devěrul afirmat de reposatul Ion Maiorescu și că Măhăcenii, la așeḑarea lor în acel sat aŭ adus cu eĭ de aiurea acea particularitate.... de unde ?.... Nu se știe!.... Probabil din Istria?

Ca unul care sunt din munțiĭ apusenĭ și care în copilăriea mea auḑiam pe toată ḑiua acest rotacism în graiul poporuluĭ muntean, am creḑut a face un serviciŭ Românilor, daca împreună cu alțĭ amicĭ din munțĭ vom aduna pe cât puterile ne vor permite acele particularitățĭ, carĭ vor putea contribui foarte mult la lămurirea acesteĭ cestiunĭ de o mare însemnătate pentru literatura și istoria noastră.

Insuflețit de această ideiă, m'am adresat anul trecut amiculuĭ și compatriotuluĭ meŭ Gerasim Candrea, advocat în Câmpenĭ, Capitala Moților, și l'am rugat că, pe cât ne iartă slabele noastre mijloace, să adunăm la fața loculuĭ din gura poporuluĭ cuvintele în care *n* se strămută în *r* și să înfățișăm ca

model unele particularitățĭ carĭ se ivesc în graiul Moților.

Maĭ pe urmă, să adunăm și numirile româneștĭ ale munților, dealurilor, văilor, păraelor și minelor; numirĭ carĭ s'aŭ schimonosit și se maĭ schimonosesc încă și astăḑĭ de către aceĭ învěțațĭ străinĭ de seama d-luĭ Hunfalvy, care fac *Toponimiă* și *Charte topografice* cu privire la ținuturile româneștĭ fără să cunoască cătuși de puțin limba română.

După maĭ multe scrisorĭ urmate între mine și d. Candrea și adesea întârḑiate din pricina postelor ungare, carĭ aŭ obiceiŭ să le desfacă și să le censureze, d-sa mi-a împlinit rugarea și mi-a trimis materialul adunat însoțit de următoarea scrisoare :

Câmpenĭ, 9 (22) Septembre, 1886.

Mult iubite amice!

Abia numaĭ acum îmĭ pot împlinĭ promisiunea dată cu privire la adunarea cuvintelor în carĭ *n* se strămută în *r*.

Dar nicĭ acest lucru nu l'am împlinit eŭ, ci vĕrul meŭ Ghiță Candrea. Tot materialul este adunat în fața locului și ți-l presentez ca un material brut. Cred că vețĭ avea cine sĕ-l prelucreze.

Ca să cunoscĭ maĭ de aproape pe vĕrul meŭ, apoĭ dênsul e gimnasist-maturisant (bacalaureat) și absolvent al facultățiĭ de teologiă. De present se ocupă cu *dăscălia*, abia poate trăi. Vedĭ bine salariul luĭ e numaĭ de 300 fiorinĭ pe an (*adecă cam 50 leĭ pe lună.*)

E un băiat foarte modest și diligent, ar dori să studieze literile, dar neavênd mijloace nu poate.

Al tĕŭ iubit frate și amic,

Gerasim Candrea.

Cu mare bucurie am primit materialul adunat de destoinicul învĕțător rural Gheorghe Candrea, din care cu admirațiune am constatat că d-sa nepregetând a-șĭ consacra *causeĭ române* timpul și munca, *fără nicĭ o remunerațiune*, a compus un *vocabular* din maĭ multe cuvinte în carĭ *n* se schimbă în *r* în graiul muntenilor.

Comparând acum cuvintele citate pe pagina 12 în „Textele Măhăcene“ cu cuvintele analoage coprinse în „Vocabularul“ sus numit, m'am convins că în aceleașĭ cuvinte e acelaș rotacism la Mothĭ ca și la Istriano-Românĭ; de esemplu:

luna = istr. lura = mothĭ lura
bine = istr. bire = mothĭ bire
cine = istr. cire = mothĭ cire
ómeni = istr. omiri = mothĭ oameri

E evident dar că *lura* se pomenește și la Mothĭ și daca vom maĭ adăoga că eĭ asemenea esprimă ca și Istrianiĭ cuvintele: *pure* în loc de pune, *irainte* în loc de înainte, și *mărâncă* în loc de mănâncă, atuncĭ „propozițiunea întreagă din „Legenda luĭ Avram“ a luĭ popa Grigorie „*ce-țĭ va pure irainte mărâncă*“ o putem afla și astădĭ în graiul muntenilor din Ardeal.

Măhaciul, după cum se poate vedea

şi din *Charta geografică a statuluĭ major imperial din Viena*, se află de la Aiud în sus pe mâna stângă, în direcţiunea munţilor apusenĭ, spre Bedeleŭ, Trăscăŭ, Buru etc, ast-fel că el cu drept cuvênt aparţine regiuneĭ acelor munţĭ.

Prin urmare, saŭ că în vremea luĭ popa Grigorie locuitoriĭ aceluĭ sat vorbeaŭ şi eĭ ca şi vecíniĭ lor muntenĭ; orĭ popa Grigorie fiind poate de felul luĭ Moţ a păstrat în toată puterea cuvêntuluĭ rotacismul din graiul Moţilor şi a scris cum a vorbit ?

Munţiĭ apusenĭ sunt foarte întinşĭ şi sunt locuiţĭ aproape numaĭ de Românĭ.

Impărţirea administrativă a Transilvanieĭ însă a fost în toate timpurile ast-fel făcută, în cât *elementul de altă limbă*, aflător în minoritate în acea ţară, să poată stăpânĭ elementul român, care se găseşte într'o majoritate precumpănitoare.

Cu chipul acesta marea parte din

locuitoriĭ Măhaciuluĭ, Ormenişuluĭ, Dumbrăuluĭ, Highişuluĭ până la 1850 saŭ 1851 eraŭ grănicerĭ-călăraşĭ, slujind în regimentul numit: *Székler Hussaren* (Székely-huszár, călăraşĭ-secuĭ), iar ceĭ-lalţĭ locuitorĭ negrănicerĭ aĭ acelor sate carĭ se numiaŭ: *provincialĭ*, aparţineaŭ jurisdicţiuneĭ civile din Scaunul Arieşuluĭ cu reşedinţa autorităţilor în Vinţul de sus.

De altminterĭ locuitoriĭ acelor sate şi în special aceia din satul învecinat Highiş se maĭ numeaŭ şi *Uleerĭ*, căcĭ se ocupaŭ cu facerea şi vinderea uleuluĭ de in, cânepă şi sîmburĭ de bostan.

La regimentul în cestiune maĭ aparţineaŭ şi alte sate româneştĭ din alte comitate precum: *Teuşul*, *Bărăbanţul*, etc. din Alba-inferioră; *Dobra* şi altele din comitatul Hunedoareĭ; *Dejaniĭ*, *Ileniĭ*, *Recea-ducală* etc., din districtul Făgăraşuluĭ; dar fiind că tot din acest regiment maĭ făceaŭ parte şi uniĭ din maghiaro-secuĭ, ast-fel reşedinţa regimentuluĭ era în oraşul ma-

ghiaro-secuiŭ Sepszi Sz. György (St. Georgiu) din Treiscaune (Haromszék) şi d'aicĭ regimentul a primit numirea de Székler Hussaren (szék-scaun; székhely-reşedinţa.)

Moţiĭ şi Mocaniĭ, atât maĭ de mult cât şi acum, cu escepţiunea Zaranduluĭ care a fost desfiinţat şi înlocuit cu comitatul Araduluĭ, sunt împărţiţĭ la patru comitate ale căror capitale toate sunt situate jos la şes pe valea Mureşuluĭ. Aceste comitate sunt: Alba-inferioară, Hunedora, Aradul şi Turda-Arieş la care aparţine de present şi satul *Măhacĭ*.

Locuitoriĭ munţilor se împart după numire în *Moţĭ*, cărora le maĭ ḑic şi *Ţopĭ*, în *Mocanĭ, Băeşĭ* şi *Crişenĭ*, iar toţĭ aceştĭ muntenĭ împreună numesc pe Româniĭ de la şesurĭ: *ţĕranĭ*.

Adevĕratul ţinut al Moţilor, saŭ al Ţopilor, începe pe Arieş în sus de la Bistra, saŭ din spre Abrud, de la Cărpeniş şi se întinde pe ape în sus până în creeriĭ Biharuluĭ.

Zărândeniĭ, şi în special locuitoriĭ din ţinutul de sus al Zaranduluĭ, de şi aŭ aproape acelaşĭ graiŭ şi aceleaşĭ însuşirĭ ca şi Moţiĭ saŭ Ţopiĭ, totuşĭ eĭ sunt maĭ mult cunoscuţĭ sub numirea de: Crişenĭ.

Moţiĭ se ocupă maĭ cu seamă cu facerea şi desfacerea de doniţĭ, ciubere, şindrile, cu cercuitul buţilor, dulgheritul, plutitul, dogăritul şi cu fabricarea de tot felul de unelte casnice ţĕrăneştĭ.

Mocanilor le place maĭ bine păstoritul, dar şi printre eĭ se găsesc *meşterĭ*, care se ocupă cu fabricarea de topoare, cuţite şi alte instrumente de fer şi de aceea se numesc : *Faurĭ*.

Fiind-că Mocaniĭ în mare parte în timpul secerişuluĭ, îmblătituluĭ, etc., pleacă de vale la ţară, păstoritul vara remâne maĭ cu seamă în grija femeilor. Aceste păstoriţe, şi în special *nevestele* şi *fetele*, care urcă în fie-care seară la stână, ca să mulgă oile şi vacile, şi să aducă a doua ḑi dimineaţa laptele a casă, sunt numite de

către chiar rudele lor : *munterițe*= muntenițe.

In fine, aceĭ dintre muntenĭ, carĭ se ocupă, după cum se ḑice pe acolo, cu *băeșagul*, saŭ lucrarea minelor, se numesc : *Băeșĭ.*

După această mică descriere revenind acum la cuvintele *tiept*=piept, *cótă*=căuta, amintite de d. Hasdeŭ în „Textele Măhăcene“, apoĭ ele se aud aproape la toțĭ Mocaniĭ, și în deobște la toțĭ locuitoriĭ de sub poalele munților pe mâna stângă de la Teuș în sus până la Turda și poate și în alte părțĭ ale Transilvanieĭ.

In ținutul menționat, când băețiĭ sunt chemațĭ la recrutare, adese am auḑit ḑicându-se : merg feciorii la *cotare*=căutare.

In cât pentru rotacism, după cum ne spune d. Candrea, astăḑĭ nu se maĭ aude de cât pe ape în sus, în fundul munților, de și eŭ ’mĭ aduc aminte că acum 20—30 anĭ se auḑia și maĭ de vale până aproape de Mun-

cel, firește într’un mod maĭ moderat.

In satul Muncel ’mĭ am petrecut copilăria la cumnatul meŭ, preotul N. Pitic, care m’a ajutat foarte mult spre a putea urma la învĕțătură ; acel sat se găsește între Bistra și orășelul Baia (Offenbanya) în depărtare de 2—3 oare de Câmpenĭ, și când trăiam pe acolo am auḑit destule orĭ pe câte un Moț înjurând cu cuvintele : *întreĭ smeriĭ în tyire*=intre smeiĭ în tine. Tot pe atuncĭ mi s’a întêmplat să aud într’una din ḑile pe un Moț bĕtrân ḑicĕnd : *merg să daŭ lăcrămație la Hisparul*=merg se reclamez la Fișpanul. Prefectul județuluĭ pe ungurește se numește *Föispan* ; Româniĭ apoĭ a făcut din el *Fispàn*, iar Moțul meŭ ’l a botezat *Hispar* după firea limbeĭ luĭ.

Din acel timp ’mĭ-a maĭ remas în memorie, chiar și până astăḑĭ, o colindă cu care luam în rîs pe Moțiĭ bĕtrânĭ pentru rotacismul lor și care colindă o pun aci în vederea cititorilor :

Noĭ umblăm a *ptyiţăra*[1]) (piţăra)
Ţopul (Moţul) de *mnyire* (mine)
Dintr'o casă într'altă casă
Gazda caseĭ nu-ĭ a casă
C'a *gurit* (suit) în sus la munte
Să facă scară de ceară
Să *urle* (coboare) în jos la ţară
Cu *doriţĭ* (doniţĭ) şi cu ciubere
Să *adure* (adune) bucăţele
La *coptyi* (copiĭ) şi la muere.

Pe lângă aceste şi alte particularităţĭ se maĭ întrebuinţează de munteni şi cuvêntul *a oacea*=aicĭ, precum şi *s'o des* în loc de: *s'a dus*, iar în loc de bagagiŭ, calabalîc, povară, se ḑice *tărhat*.

In munţiĭ apusenĭ, care în totdauna aŭ fost focarul de unde aŭ pornit toate mişcările Ardelenilor pentru dreptate, libertate şi naţionalitate, se găsesc multe comorĭ îngropate, *dar ar trebui să fie cine-va să le desgroape.*

1) Piţăraiĭ se numesc băeţĭ carĭ colindă în ajunul Crăciunuluĭ.

Negreşit nimenuĭ nu 'ĭ incumbă maĭ mult sarcina de a se ocupa şi a face chiar jertfe pentru scoaterea la iveală a acelor comorĭ de mare valoare limbistică, ca institutelor noastre culturale.

Noĭ carĭ nu avem pretenţiunea de a ne ocupa de filologiă, vom presenta aci tot materialul aşa *brut* cum s'a adunat din gura poporuluĭ, lăsând *măestrilor* sarcina de a 'l studia şi întrebuinţa.

Noĭ 'l am adunat cum am putut; ceĭ competinţĭ facă-şĭ datoria.

Teofil Frâncu.

II

Unele particularitățĭ limbistice în graiul poporuluĭ munților apusenĭ [1])

Limba română ce resună adĭ de pe buzele a 12 milioane de Românĭ, de și trecută prin atâtea furtune seculare, abstracțiune făcând de unele diferințe occidentalĭ, propriĭ tutulor limbilor, 'șĭ-a păstrat constituțiunea și caracterul sĕŭ atât de uniform în toate părțile locuite de Românĭ, în cât

---

1) Aci las să urmeze observațiunile asupra graiuluĭ din munți apusenĭ întocmaĭ așa cum ni le a comunicat d. G. Candrea.

Teofil Frâncu.

cu drept se poate numi : *una şi aceeaşĭ limbă nedespărţită.*

La această uniformitate a limbeĭ noastre, escluḑênd zeloasa şi tradiţionala alipire a Românuluĭ către limba sa, fără îndoială a contribuit mult limba bisericească. Esceptiune de la aceasta face numaĭ limba Românilor din Macedonia, Mesia, Tracia, Epir şi Albania, precum şi acelor din Istria, carĭ, din causa unor particularităţĭ, se pot considera ca *dialecte* a limbeĭ române.

Dacă cu toate aceste aflăm unele micĭ abaterĭ în graiul nostru românesc, din un ţinut faţă de alt ţinut românesc, aceasta este a se ascrie influenţelor externe şi împrejurărilor localĭ sub carĭ s'a desvoltat limba ţinutuluĭ respectiv. Aşa bună-oară, unde Româniĭ sunt în mase maĭ compacte, precum în jurul Blajuluĭ, Bistriţeĭ, Orăştieĭ, Sebeşuluĭ, Sibiuluí, Făgăraşuluĭ şi Braşovuluĭ, acolo graiul românesc a rĕmas maĭ intact de

ingrediente streine. Peste tot putem afirma că limba poporuluĭ săsesc în mijlocul cărora, cu o mică esceptiune, petrec Româniĭ din ţinuturile de maĭ sus, n'a avut nicĭ o influenţă stricăcioasă asupra desvoltăreĭ graiuluĭ românesc; fie că Românul avea antipatie faţă de acest dialect stricat nemţesc şi se potrivea maĭ puţin cu firea şi vorbirea luĭ, fie încă şi din motivul prin care acest popor cerca în toate referinţele sociale, economice şi industriale a se esclude şi separa de Românĭ. Scoala germană n'a putut să lase de cât prea puţine urme şi aceste numaĭ în vorbirea *foştilor granicerĭ* carĭ eraŭ ţinuţĭ a frecuenta scoala.

Din contra, graiul Românilor din acele părţĭ unde petrec împreună cu Unguriĭ saŭ în nemijlocita apropiere cu dênşiĭ este maĭ puţin curat. Dovadă despre aceasta este graiul Românilor de pe lângă Cluj, Gherla, Deva, Hunedora, şi părţile carĭ se

mărginesc cu Ungaria cum sunt unele ținuturĭ din munțiĭ apusenĭ.

Româniĭ din Secuime aproape maĭ toțĭ 'șĭ aŭ perdut limba lor românească, iar vorbirea acelora de pe la Satmar, Baia-Mare, Careiĭ-Mare, Oradia-Mare, Beiuș și alte părțĭ din Ungaria e tare stricată. Unele frase din aceste din urmă ținuturĭ ne vor arăta în de ajuns starea tristă în care și în ḑioa de aḑĭ se află limba noastră.

Așa românul-sătmărean, Ungaria, ḑice: *a venyit àrvizul și nyia dus boroșhordaiele*=a venit povoiul și neadus buțile de vin; *mergem pe drum keresztul*=mergem peste drum; *unde să ne tălăluim*=unde să ne întâlnim; *haĭ să băsăduim*=aide să vorbim.

Nu se poate nega că și în ținuturile transilvane înșirate maĭ sus sunt multe cuvinte streine maĭ cu seamă maghiare; ceea ce e a se atribui stăreĭ asupritoare sub care Românul a gemut până maĭ ierĭ a-l'altă-ierĭ; căcĭ

nefiindu-ĭ permis a cerceta scoala, graiul și respectiva limbă a trebuit să sufere în desvoltarea sa; iar dênsul pentru a 'șĭ putea exprima toate trebuințele viețeĭ, carĭ cu timpul s'aŭ înmulțit a trebuit să împrumute de la ceĭ maĭ de aproape de el și în casul nostru de la Ungurĭ.

Multe din aceste cuvinte streine scoala cu timpul le-a înlocuit prin altele maĭ potrivite; multe însă aŭ rĕmas întrupându-se așa ḑicênd în limba noastră, carĭ nu'ĭ maĭ este iertat nicĭ scoaleĭ să le dea afară, dacă voesce să nu ne despartă de popor.

Cu cuvintele împrumutate, nolens volens, de la conlocuitoriĭ noștriĭ Ungurĭ, a trecut tot odată și modul esprimăreĭ în vorbirea noastră, care a rĕmas permanent până în ḑiua de astă-ḑĭ așa d. e. consunantele *t*, *g*, *n* urmate de vocale sună pururea ca consonantele unguresci *ty*, *gy*, *ny*; asemenea *d* urmat de vocala *i* saŭ *e* să preface în consonanta compusă ma-

ghiară *gy*, d. e. dinte=*gyintye*; deget =*gyeget* etc.

Muntenii deşi nu petrec în nemijlocita apropiere de Ungurĭ, totuşĭ şi eĭ aŭ felul acesta de esprimare în vorbire. Aceasta este a se esplica ast-fel că majoritatea dintre dênşiĭ 'şĭ esportează negoţul, care constă din ciubere, în Ungaria, unde 'şĭ petrec cea maĭ mare parte din viaţă, aceasta fiind-că Unguriĭ le plătesc maĭ bine şi bucacatele sunt relativ maĭ eftine; când se reîntorc acasă se întêmplă nu rare-orĭ de aduc cu sine cuvinte ungurescĭ pe carĭ le strecură în graiul muntenilor şi cu carĭ trece şi forma de esprimare, care apoĭ se întrebuinţează şi la cuvintele genuine române.

O deosebită particularitate în graiul muntenilor, oferă împrejurarea prin care consonanta *n*, între două vocale, se preface în *r*, *după cum se întêmplă în dialectul istrian,* însă bine înţeles, nu în toate cuvintele. Că acum 40 anĭ, saŭ şi maĭ mult, *n* se

va fi rostit în toate cuvintele ca *r*, e maĭ mult de cât probabil. La aceasta ne îndeamnă a crede mulţimea de cuvinte, carĭ şi astă-ḍĭ se rostesc cu *r* în loc de *n*, după cum se poate vedea din *Vocabularul* de maĭ jos. Credinţa noastră se afirmă şi maĭ tare când vedem că indiviḍiĭ din aceeaşĭ comună nu esprimă toţĭ pe unul şi acelaşĭ cuvênt cu *r*, aşa d. e. uniĭ ḍic: *dimineaţă*, alţiĭ ḍic: *dimireaţă* şi alţiĭ *gyibireaţă*. Ceĭ d'ântêiŭ se numĕra la generaţia maĭ tênĕră carĭ aŭ trecut prin şcoală, ceĭ din urmă la generaţia maĭ bĕtrână, carĭ n'a putut să cerceteze şcoala, de oare-ce înainte de asta cu *20—30 de anĭ, abia a fost o singură şcoală în munţĭ.* Din cele premerse suntem necesitaţĭ a crede, că cu cât progresăm, cu atât dispare maĭ mult această particularitate din graiul muntenilor. Aşa se maĭ poate afirma, *că vorbirea aceasta a trebuit să fie comună tuturor muntenilor,* escepţionând satele de lêngă Abrud. Acum însă a-

bia se maĭ poate audi în vre-o patru comune, dar nicĭ în acelea, după cum maĭ sus am observat, de toțĭ indivizii, ci cu deosebire de ceĭ carĭ 'şĭ-aŭ locuințele sus în munte, cărora împrejurările nu le conced a veni în contact maĭ de-aproape şi timp maĭ îndelungat cu poporul maĭ deştept de la poalele munteluĭ. Oameniĭ din aceste părțĭ 'şĭ petrec viața maĭ mult în munte, aci pregătesc *şindrile, ciubere, scândurĭ*, pe carĭ le transportează peste muntele Biharia în Ungaria, unde, fiind graiul românesc stricat, nu pot vedea greşala ce fac omițênd pe *n*. Dar nicĭ în aceste locurĭ nu mult are să dureze vorbirea aceasta, *de alt cum frumoasă*, căcĭ deşi influența scoaleĭ străbate maĭ târziŭ în asemenea locurĭ totuşĭ nu se poate presupune că n'ar străbate nicĭ când. Scoala este dar, care lucră din rĕsputerĭ a înlocui pe *n* la locul sĕŭ şi a da pe *r* afară. Se înțelege că lucrarea aceasta va merge maĭ cu greŭ, de oare-ce oameniĭ din aceste locurĭ sunt în depărtărĭ de

câte 3 — 4 chiar 5 ore de scoală, şi ast-fel nu se pot constrânge ca să 'şĭ trimeață copiĭ la scoală.

Comunele în carĭ se maĭ poate audi vorbirea aceasta sunt: *Albac-Arada, Lăpuşul, Scărişoara* şi o mică parte din *Neagra superioară*. In *Vidre, Ponorel, Secătura, Négra de jos* abia icĭ colea maĭ poțĭ audi de la câte un om bătrân câte un cuvênt în care *n* să fie înlocuit prin *r*; ba ce e maĭ mult oameniĭ din aceste comune 'şĭ bat joc de ceĭ-l'alțĭ, carĭ aŭ rămas fidelĭ graiuluĭ lor tradițional.

De când datează, această particularitate în vorbirea din munțĭ? de unde este luată saŭ împrumutată şi pe ce bază? sunt nisce întrebărĭ, carĭ negreşit vor da de lucru bărbaților noştri de ştiință.

„*Vocabularul* de maĭ jos ce l'am compus din 2 părțĭ are menirea ca partea I să arate cuvintele în carĭ munteniĭ prefac pe *n* în *r*, la finea căreia am adaus şi unele cuvinte în carĭ *n* rĕmâne nestrămutat, p. II-a

cuprinde unele abaterĭ limbistice precum și unele cuvinte particulare întrebuințate în graiul poporuluĭ muntean. Trebue să mărturisim, că lucrarea noastră nu presintă ceva complect, vor fi negreșit încă multe cuvinte pe carĭ noĭ nu le vom fi introdus în acest *Vocabular* și maĭ cu seamă de acelea ce aparțin părțeĭ a doua. O asemenea lucrare reclamă timp îndelungat pentru a cunoasce toate particularitățile și idiotismele vorbireĭ. In partea primă poate vom fi fost maĭ norocoșĭ, căcĭ aci vor fi foarte puține cuvinte, dacă vor maĭ fi, pe carĭ să nu le fi introdus.

In fine am adaus și nomenclatura curat românească a satelor, păraelor, văilor, munților, minelor maĭ însemnate din munțĭ, prin carĭ să se poată argumenta inimicilor neamuluĭ nostru, că pe pămêntul acesta n'a putut să trăească alt cineva de cât Românii.

G. Candrea.

III

Vocabularul cuvintelor în carì **n** *se preface în* **r**.

Ne vom încerca a scrie cuvintele în tocmaĭ după cum le esprimă poporul.

In lipsa însă de caractere române suntem nevoițĭ a împrumuta de la Ungurĭ consonantele compuse *ty*, care sună ca terminațiunea francesă *tié*; *ny* ca *gn* în limba francesă și *gy* care sună ca *gh* în cuvintele ghimpe, ghindă, neghină.

A

Aburăseamă=abunăseamă; de sigur.
adure=adune
adura=aduna
adurare=adunare
adurător=adunător. Cu deosebire
adurătoare=adunătoare femeile carĭ strâng fânul se numesc adurătoare, iar bărbaţiĭ adurătorĭ.
adurătură=adunătură
agorisi=agonisi
agoriseală=agoniseală
ajur=ajun
ajură=ajună; d. e. ajurat'aĭ?=ajunat'aĭ?
albiră, esprimă albgyiră=albină
albiruţă, albgyiruţă=albinuţă
aliră=alină
alură=alună
aluriş=aluniş

alurecă—alunecă
alurecuş=alunecuş
alurecătură=alunecătură
amâra=amâna
amârare=amânare
apure=apune
apurere=apunere
asemerea=asemenea

B

băură=băună.— Cânele bătut se ḑice că băură.
bire=bine
buciriş=buciniş
bur=bun; d. e. *bură gyibireaţa*=bună dimineaţa
burătate=bunătate.

C

cămir, esprimă, *cămnyir*=cămin
camiriţă „ *camnyiriţă*=(vatră; sobă)
cârepă=cânepă

cârepisce, esprimă *cânreptyistye*=cânepisce.

căresc=cănesc
câresce=cânesce
ceruşe=cenuşe
ceruşar=cenuşar
ceruşiu=cenuşiu
ceruşos=cenuşos
ciră=cină
cira=cina
cire=cine
cireva=cine-va
clătira=clătina
cremere=cremene

D

dăpăra=dăpăna
dăpărare=dăpănare
dăpărătoare=dăpănătoare
dăpărător=dăpănător
dăpărătură=dăpănătură
dărăpăra=dărăpăna (maĭ rar)
desbira, esprimă: *gyesgyira*=desbina
desbirat „ *gyesgyirat*=desbinat

detură esprimă: *gyetură*=detună
despreură „ *gyespreură*=despreună
dirainte „ *gyiraintye*=dinainte
dirapoi „ *gyirapoi*=dinapoi
dinrăuntru „ *gyinrăuntru*=dinăuntru
dumirică „ *dumnyirică*=duminică
doriţe=doniţe
doriţĭ=doniţĭ

F

Fâr=fân
fâraţ=fânaţ
fâros=fânos
fântâră=fântână
fântărea=fântănea
fiecire=fiecine
furie=funie
furingire=funingine

G

Gălbăruţ=gălbănuţ
Galber=galbin
gălbereală şi gălbireală=gălbineală

găiră=găină
gemerĭ=gemenĭ
gemire=gemine
gerunche=genunche.

H

hairă=haină
hodiri, esprimă: *hogyiri*=odihni
Huedir „ *Huegyir*=Huedin. (Acesta e un orăşel peste munte unde merg cu deosebire Albăceniĭ).

I J

îmburătăţire=îmbunătăţire
împăra=împăna; a se împodobi cu florĭ
împărat=împănat
împliri=împlini
împreura=împreuna
ir=in

irant şi *arant*=înalt. Acest cuvênt se aude cu deosebire în Scărişoara.
irainte, esprimă *iraintye*=înainte
iraintare=înaintare
irapoi=înapoĭ
irapoiere=înapoiere
inchira=închina
inchirare=inchinare
inchirăciure=închinăciune
inchirat=închinat
incremeri=încremeni
indemâră=îndemână
indemâratic=îndemânatic
indepliri=îndeplini
indeplirit=îndeplinit
irel şi *orel*=inel
ingălberi=îngălbeni
ingălberit= îngălbenit
ingâra=îngâna
ingârare=îngânare
ingârat=îngânat
ingerunchea=îngenunchea
ingerunchere=îngenunchere

ingropaciure=îngropăciune
irimă=inimă
irimos=inimos
inserira=însenina
inserirat=înseninat
insărătoşa=însănătoşa
insărătoşare=însănătoşare
insărătoşat=însănătoşat
insărcira=însărcina
inţeperi=înţepeni
intureca=întuneca
inturecime=întunecime
inturecos=întunecos
inverira=învenina
inverirat=înveninat
invireţi=învineţi
invireţire=învineţire
invireţit=învineţit
jupăr=jupân
jupăreasă=jupâneasă
jurincă=juncincă

L

lâră=lână
lâros şi *lânros*=lânos

leagăr=leagăn
legărare=legănare
legărător=legănător
legărătoare=legănătoare
lumirat, esprimă: lumnyirat=luminat
lumiros „ lumnyiros=luminos
lură=lună

M.

măcira=măcina
măcirare=măcinare
măciriş=maciniş
măcirătură=macinatură
mâră=mână
mâra=mâna
mârâncă=mănâncă
mârător=mânător
mârătură=mânătură
mâre=mâne
mârecă=mânecă
mârecar=mânecar
margire=margine
mărunchiŭ=mănunchiŭ
mâruşă=mânuşă

minciură=minciună
milister=minister. (In cuvêntul acesta des întrebuinţat în vorbirea poporuluĭ *n* s'a schimbat în *l*)
mirurat, espr. *mnyirurat*=minunat
mirure „ *mnyirure*=minune

N.

neasămărat=neasemănat
ream=neam. (Acest cuvênt se aude cu deosebire în Lăpuş; de esemplu: *Ce ream rěŭ de oamerĭ.*
neîmplirit=neîmplinit
neîmpreurat=neîmpreunat
nerugirit=neruginit
nepepterat, espr. *netyeptyerat*=nepeptănat

nerușirare—nerușinare
nerușirat—nerușinat
nevirovat—nevinovat

O

oameri—oameni
omerie și *omirie*=omenie; d. e. om de *omirie*=om de cinste.
orel—inel.

P

pâră—până
pâre—pâne
pășura—pășuna
pășurare—pășunare
pășure—pășune
pecingire—pecingine
plămâră=plămân
plir=plin
pliri=plini
poimâre=poimâne
pure=pune

R

rădăciră=rădăcină
rămărea=rămânea
răşiră=răşină
rĕsură=rĕsună
rĕsurare=rĕsunare
rĕsuret=rĕsunet
rĕsurător=rĕsunător
rugiră=rugină
rugireală=rugineală
ruşire=ruşine.

S

Salfira espr. Salhyeră=Sanfira; nume propriŭ.
sălgeră=sângeră. (In aceste două cuvinte *n* a trecut în *l* ca la cuvêntul de maĭ sus: *milister*.
samără=samănă

sămărător=sămănător
sămărătoare=sămănătoare
sămărătură=sămănătură
sărătate=sănătate
sărătos=sănătos
săpur=săpun
săpurel=săpunel
scarmăra=scarmăna
scărmărare=scărmănare
scărmărătoare=scărmănătoare
scărmărătură=scărmănătură
scărpira=scărpina
scărpirare=scărpinare
scărpirătură=scărpinătură
scaur=scaun
scăuruţ=scăunuţ
sdruncira=sdruncina
serin=senin
seriros=seninos
sîr=sîn
slăbiciure=slăbiciune
slăbărog=slăbănog
slăbărogie=slăbănogie
spăra=spăla

spir și spirĭ espr. *styir* și *styirĭ*=spin și spinĭ; d. e. *m'am instyirat* = m'am inspinat.
slăniră=espr. *slănyiră*= slănină
spliră=splină
spliruță=splinuță[1])
sprigir=sprigin
sprigiri=sprigini
sprigiritor=spriginitor
sprigiritoare=spriginitoare
sprijora=sprijona
spure=spune
stăpâritoare=stăpânitoare
stăpâritor=stăpânitor
stăpârire=stăpânire
stârpăciure=stârpăciune
străpure=străpune; foarte rar se aude.
stricăciure=stricăciune
supure=supune

1) E de observat că muntenii întrebuințează cu predilecțiune diminutivele.

supurere=supunere
sura=suna
surare=sunare
suret=sunet
surătoare=sunătoare
surător=sunător
surătură=sunătură
suspira, espr. *sustyira*=suspina
suspirare „ *sustyirare*=suspinare
susțirea=susținea
susțirere=susținere

T

tire espr. *tyire*=tine
țirea=ținea
țirut=ținut
tyeptyere=peptere=peptene
tyeptyerat=pepterat=peptenat
totgyaura=totdeaura =totdeauna

U

ure și unre=unde
urealtă=unealtă
ureorĭ=uneorĭ

V

vâră=vână
vârat=vânat
vârătoare=vânătoare
vecir=vecin
vecíră=vecină
vecirătate=vecinătate
verin=venin. (Aceste cuvinte a-
verira=venina fară de munţĭ se
veriros=veninos maĭ găsesc în gura poporuluĭ şi pe Someş, până la Sălăgiu.)
vermâros, espr. *hiermâros*=vermăros,
verit „ *hyirit*=venit
vir, espr. *gyir* şi *gyirut*=vin
viră „ *gyiură*=vină; d. e. *gyiură pâră a oacea* = vină până aicĭ.
virars espr. *gyirars*=vinars.

Unele cuvinte carĭ nu schimbă pe **n** *în* **r**.

Ciocăni, ciocănel, ciocănitoare, înavuţi, împuţina, înoi, înopta, înora, întineri, întâmpina, înfăinoşa, an, anumit, datină, jugăni, mănios, mânie, nenorocire, nenorocos, pomană, cuvine, taină, tăinui, învinovăţi, resbuna, streinătate, tină, tinos, etc. etc.

Este evident decĭ că nu în toate cuvintele *n* se preface în *r*.

VI

Unele cuvinte și forme particulare întrebu-ințate în graiul muntenilor.

A

a amușuluĭ = a mirosi ; se ḑice cu deosebire despre câiniĭ de vênat când daŭ de urma vênatuluĭ.

acușĭ — peste puțin ; d. e. *acușĭ* va fi anul de când nu ne-am vĕḑut.

amușĭ = tocmaĭ ; d. e. *amușĭ* e anul de când a venit la noĭ.

amu=acum

amnu=acum. Se întrebuinţează maĭ rar.

agiestat }
agiustat }
agiest } a scuti; d. e. *multiam* că mi-aĭ *agiestat* pruncul=mulţumesc că mi-aĭ scutit copilul, saŭ am scut, fost sub *agiest*.

aievea=într'adevĕr; d. e. a vorbit *aievea*=(adevĕrat).

airlea=aiurea; într'alt loc; d. e. 'l am pus *airlea*.

a aduia }
„ bâia }
„ ciuciula }
„ guguli } mângâia; cuvêntul din urmă, *guguli*, se întrebuinţează şi în înţelesul *a linguşi* (schmeicheln)

a oacea=aicea

armade=armată

B

Balmoş=o mâncare de predilecţiune a munteanuluĭ pregătită din groscior (smântână) şi fărină de mălaĭ.

bârgloază=femee urâtă

baremĭ=măcar. Se maĭ usitează şi *baterĭ*; d. e. *baterĭ* de mi-aĭ fi spus.

belfee=sunt lemnele carĭ împreună poliţa cu cerdiţa la jug.

bituşă=blană, (bundă) făcută din pieĭ de oae şi fără mânecĭ

blag şi *vlagă*=bogăţie

blem=mergem; se întrebuinţează numaĭ singură forma aceasta: *blem a casă*=să mergem a casă.

bogate-orĭ=destule orĭ; d. e. 'ĭ-am spus de *bogate orĭ* să nu meargă în cutare loc.

bolf=bolovan

boholt=furtună mare.

borăi şi bornăi=sgomotul ce fac vitele când simţesc pericolul în apropiere

brâncă=mână

boscoace=farmece

boscomelniţă=fermecătoare, vrăjitoare

bucina=urla; d. e. audĭ cum *bucină* lupiĭ.

bufui=a se împinge cu pumnul.
buleandră=femee depravată.

C

căce=de ce: *căce* (de ce) n'aĭ fost la têrg?
căceş=de aceea: *căceş* (de aceea) n'am voit
cărcă=spate; d. e. ia-mĕ în cârcă
cerdiţă=partea de sus a pluguluĭ
chiercui=a se ciupi, a se îmbrânci; se ḑice cu deosebire despre feciorĭ şi fete.
ciorfă=căpăţână de varză
chiotoare pl. chiotorĭ=băerile de la cămăşĭ
cetină=frunza braduluĭ
cetiniş=pădure tênĕră de brad.
chitingan=încetişor; d. e. mergĭ maĭ *chitingan*
clisă=slănină; se maĭ ḑice şi *lard* dar numaĭ slănineĭ foarte grase
colăcarĭ=spiona

crâmpiţă=causă; d. e. ce crâmpiţă maĭ aĭ la judecătoriă
curbuluĭ=scotoci
cură=a fugi d. e. *nu cură după mine*= nu fuge după mine.
cuşede şi nu se cuşede=se cade şi nu se cade; cuvine şi nu se cuvine
a custa=a trăi; d. e. *se cuştĭ cu bine*, să trăeştĭ cu bine. Această salutare e des întrebuinţată în munţĭ.

D

dustuşi=spiona
deafirea=de cinste, de omenie; d. e. om deafirea
dincolo de an=anţerţ
dudăi=a goni prin sgomot.

F

Fărină=făină
fărtăuze=glume necălite (glume proaste)

făulă = fisionomiă

faușel = oŭ, d. e. făușel de găină. Acest cuvênt se aude esclusiv în Albac-Arada

fiștacurĭ = povesti; asemenea se aude numaĭ în comuna Albac-Arada d. e. *haĭ să mergem în fiștacurĭ*

fură și fo = sunt două forme prescurtate a verbuluĭ *a fi* în loc de *fuseră* și *fost* d. e *eĭ fură irainte a oacea* = eĭ fuseră înainte aicĭ; *el a fo în vêr dlealuluĭ* = el a fost în vêrful dealuluĭ.

frustă = o parcelă de pămênt.

G

gălgară, bubură, bobotaie = o flacără foarte mare

glumbă = glumă

glumbi = glumi

godinaș = un purcel tênĕr.

grămădare și = o grămadă de petre la un loc așeḑate.

grohotă

groscior = smântână

guri și gui = a se sui; d. e. *când vĕ gurițĭ, saŭ guițĭ a munte.*

gurgoiŭ = vêrful opinceĭ

H

„Heite focu!“ = o esclamare de compătimire și admirare

hoancă = o afundătură naturală maĭ mare saŭ maĭ mică lipsită de apă dintre două dealurĭ.

horlisce = loc steril

hurduca = a face sgomot.

I J

ice = ḑice; verbul acesta se întrebuințează în vorbire maĭ cu seamă lipsit de consonanta *d*; d. e. *ice iceam, ise, iseșĭ* etc.

imblă = umblă.

îmburda=rěsturna

ime=uită-te; privește, d. e. *ime măĭ ce mirure* = privește mě ce minune.

incălete și incăletelea=încaĭ, măcar daca, d. e. *incălete de mi-aĭ plăti datoria* = măcar daca mi-aĭ plăti datoria.

îndălui=a începe; d. e. *o îndăluit a ninge*=a început a ninge.

indrănci=resfăța, d. e. *ce prunc îndrăncit*=copil rěsfățat.

inciripa=însănătoșa, d. e. *înciripatu-taĭ?* însănătoșatu-te-aĭ?

împrobodi și învělui d e. *împrobodeș-*
îmbrobodi *te-te bine că e frig* = învělue-te bine că frig.

intraerĭ=în bătae de joc; de esemplu: *el mě ia intraerĭ*= nu voește să mě înțeleagă, saŭ dacă

„un pic“=nițel, puțin; d. e. *așteaptă un pic*=așteaptă puțin, saŭ *dă-mĭ un pic de pâre*— dă-mĭ nițică păne.

pogan=om tare, om aspru, iute la fire.

poclet=tare și mare.

pocăgi=mira; d. e. mult m'am pocăgit.

podișor=un scrin ce servă muntenilor spre păstrarea documentelor și a banilor.

postavă și covată=este troaca în care se frământă aluatul pentru pâne.

pripaș=sprinten

pripon saŭ pripor=e o funie lungă cu care se leagă calul, oaia, porcul, vaca, capra etc. la pășune.

«a puns“= se ḑice foarte des în loc *de a pus*.

R

rânzi=amenința, d. e. *ce te rânzeștĭ către mire?* ce mě amenințĭ?
rěbufui=esploada.
rěsti=a amenința cu pumnul.
rumpe=frânge.

S

scame=fărina produsă de ferěstrăŭ la tăierea lemnuluĭ.
sghiab=locul dintre iaz și roata moriĭ.
schim=iarba de pe locul muntos
schimbeiŭ=este un lemn în formă cilindrică scobit, ce se pune la cutare isvor pentru formarea uneĭ fôntânĭ
scociora=scormoni
sculă=orĭ-ce instrument
șirincă și șurincă=este o bucată de loc îngust și lung.

snidă=pădurea de brad devastată prin ardere saŭ tăiere.
șod=curios. d. e. *ce om șod*=ce om curios.
solia=misie, d. e. *și a dat solia*=și a împlinit însărcinarea.
șort=nume rěŭ. d. e. *om șortit*= om cu nume rěŭ, om pătat.
spătui=sfătui.
steamp=este un lemn maĭ gros de cât parul, la un capět ascuțit și servă la îngrădirea livedilor.
sugușa=sugruma, strâng de gât.
suman=un vestmênt de lână cu mânecĭ
supăreț=om iubitor de secsul frumos.
svêrli=arunca.

T

țâfă=nesip
tâlcozi=înțelege d. e. nu ne putem

tâlcozi=nu ne putem înțelege.
tămădui=vindeca.
tăvăsi=prăpădi, d. e. *toate vitele 'mi s'or tăvăsit*=toate vitele mi s'aŭ prăpădit.
târnaț=coridor, ambit.
țest = e un fel de cuptoraș mobil de piatră în care femeile coc mălaiul care are forma pâneĭ și e făcut din fărină de porumb. Muntenilor le place a mânca maĭ bine mălaiŭ de cât mămăligă.
țîpă=aruncă; d. e. *țîpă-l afară*=dă-l afară; saŭ m'a țîpat calul = m'a trântit calul; se maĭ ḑice și *țupa*.
„o țîră" este identic cu „un pic" d. e. *o țîră de pâre*=nitică (puțină) pâne.
țîrâŭ = este un scoc ce se așază la

un isvor pentru a conduce apa la oare-care depărtare.
toiŭ = sgomot mare.
tomna=tocmaĭ.
tuli=a fugi, a coborî.
tulnic=bucium (Alpenhorn). Tulnicul este un instrument făcut din coajă de teiŭ și cântă foarte frumos cu el păcurariĭ munteni. La 1848 în oastea luĭ Iancu ceĭ maĭ vestițĭ tulnicarĭ eraŭ Albăcenii, și la semnalele tulniculuĭ saŭ buciumuluĭ muntenii sciaŭ ce aŭ de făcut.
țundră=suman.
trăuaș=e un loc plan ca o livadă, închis cu gard.

U.

uricitură = locul într'adins curățit de pădure.

urlu = coboră; d. e. *când urli de a munte?* când cobori de la munte? *Spune-le să urle maĭ iute* = spune le să cobore maĭ iute.

V.

văji = potrivi d. e. *nu se văjesce* = nu se potrivesc.

vănslă = scândura ce servesce spre a lua apa de pe roata moriĭ.

a vânsla = a proba cu mijloace ilegale de a reuși cu o lucrare oare-care; în casul când lucrarea a reușit,

românul din munțĭ ḑice: *am vânslat.*

vêr = în loc de vêrf. Forma aceasta prescurtată se întrebuințează numaĭ în decursul vorbiriĭ; ca cuvênt singuratec însă să esprimă curat.

vigan = sănătos; d. e. *ce vigan eștĭ?* ce sănătos eștĭ? cum te afli cu sănătatea.

voină = un bărbat tênérel de curând însurat.

Z.

zăpoade = un câmp încunjurat de pădure.

V.

Toponimia în munţiĭ apusenĭ aĭ Transilvanieĭ.

Am promis la început a ne ocupa, pe cât în putinţă ne este, şi cu numirile localităţilor munţilor apusenĭ, acel romănesc ţinut al Transilvanieĭ, unde fie-care stâncă, rîŭ saŭ pârâŭ, luncă saŭ deal, oraş saŭ sat, ascunde în sînul luĭ o dulce saŭ jalnică amintire istorică.

Cel maĭ bogat ţinut în evenimente privitoare la luptele Românilor pentru *naţionalitate*, *dreptate*, *libertate* şi *unitate*, e fără îndoială clasicul pământ al

Moţilor, din al căror sîn s'a născut capiĭ revoluţiuneĭ de la 1784, Horia, Cloşca şi Crişan, precum şi eroul de la 1848 şi 1849, Avram Iancu, regele munţilor apusenĭ.

Revoluţiunea luĭ Horia, cu cea maĭ mare bucurie trebue să constatăm că e pe larg descrisă de eruditul nostru istoric, N. Densuşan, care n'a cruţat nicĭ sacrificiĭ, nicĭ osteneală, pentru a scoate la lumină acest tesaur naţional.

Dar o adâncă durere trebue să simţim când vedem că istoria mişcăreĭ noastre de la 1848 şi 1849 n'o avem nicĭ chiar până astă-ḑĭ, de şi ea s'a petrecut aproape sub ochiĭ noştrĭ.

Istoria acelor evenimente măreţe petrecute în munţiĭ apusenĭ la 1848 şi 1849 zace încă ascunsă în desimea codrilor şi în adâncimea văilor.

Tot ce s'a scris până astă-ḑĭ în această privinţă sunt numaĭ nişte însemnărĭ ale acelora, carĭ maĭ ântêiŭ le-aŭ însemnat cu spada pe spatele duşmanuluĭ, apoĭ cu condeiul pe hârtie,

ast-fel că, Avram Iancu, Axente Sever şi popa Balint sunt eroiĭ şi istoriciĭ tot-de-odată ale acelor lupte glorioase.

Asemenea maĭ găsim în această privinţă şi unele scene şi episode istorice descrise de Iosif Sterca Şuluţ de Cărpeniş în memoriul intitulat: *O lacrimă ferbinte*, şi noĭ, pentru a putea reînprospĕta în memoria publiculuĭ şi în special a tinerimeĭ române toate acele dulcĭ saŭ tragice suvenirĭ, carĭ sunt strâns legate de localitaţile munţilor apusenĭ, ne vom folosi de toate aceste lucrărĭ.

A

o. Abrud.[1]). „La Abrud unde-ĭ aurul cel mult"; aceasta e caracteristica pe

---

1. Cu privire la localităţĭ întrebuinţăm următoarele prescurtărĭ:
d = deal
m = munte
mn = mină
p = părăŭ
r = rîŭ
s = sat
st = stâncă
o = oraş

care a dat'o poporul Român orașuluĭ principal al munților apusenĭ.

Abrudul e situat în mijlocul munților, și dealurile și văile ce 'l înconjoară conținênd aur și argint, ținutul luĭ, împreună cu al satelor din prejurul sĕŭ, cu drept cuvênt se numea *California Transilvanieĭ.*

Orășeniĭ și săteniĭ din acea parte a locului, ocupându-se maĭ cu seamă numaĭ cu esploatarea minelor, s'aŭ bucurat încă de la descălecare de anumite drepturĭ și libertățĭ naționale, pe carĭ le-aŭ perdut numaĭ prin viclenia Austriacilor sprijinind pe Ungurĭ în apăsarea lor și pentru a căror recâștigare în timpul din urmă Moțiĭ mult sânge românesc aŭ vĕrsat.

Ospitalitatea și sinceritatea muntenilor e proverbială. Casa e deschisă și masa lor e întinsă pentru orĭ și ce călĕtor, fie Român saŭ strein.

Ceĭ carĭ călĕtoresc din cele maĭ depărtate țĕrĭ civilisate ale Occidentuluĭ ca să visiteze în munțiĭ apusenĭ minu-

nile natureĭ: *Detunata, Cetatea, Ghețaru,* se întorc în țĕrile lor povestind cu uimire despre sincera și ospitaliera primire din partea Abrudenilor, Buciumanilor, etc.

Acel care n'a fost și n'a vĕdut clasicul pământ al Moților, nu poate avea pretențiunea că ar cunoaște Transilvania și adevĕratul element românesc.

In orașul Abrud s'a născut nemuritorul mitropolit al Blașuluĭ, *Alexandru Sterca Șuluț de Cărpeniș,* dintr'o vechiă familie patriciană, care prin încuscrire se înrudea cu alte două familiĭ nobile române, cu familia Neagoeștilor și a Boereștilor. In *O lacrimă ferbinte* se dice că Boereștiĭ ar fi descedențiĭ mareluĭ boer din comuna Dudescĭ, de lângă Bucureștĭ. Nu știŭ cum o fi fost ascendentele lor, dar în cât pentru descendențiĭ luĭ, apoĭ cu durere trebue să o constat că Boereștiĭ de la noĭ maĭ toțĭ s'aŭ renegat și aŭ înmulțit rêndurile aristocraților maghiarĭ. Chiar și astă-dĭ președintele de etate al Ca-

mereĭ din Pesta e unul din aceĭ descendenţĭ aĭ Boereştilor, carĭ aŭ urât cu înfocare neamul românesc şi al căruĭ fiŭ, cu numele Boer Kalman, cât a fost Căpitan suprem (Prefect) al districtuluĭ Făgăraş, s'a purtat cu Româniĭ maĭ rĕŭ de cât un paşă turcesc.

Membriĭ familieĭ Şuluţ şi Neagoe însă în toate timpurile aŭ fost uniĭ din ceĭ maĭ bunĭ şi distinşĭ Românĭ şi reposatul mitropolit Alexandru toată viaţa şi averea luĭ a consacrat'o causeĭ române. El se opunea la 1866—1867 din toate puterile pe lângă casa imperială din Viena contra înfiinţăreĭ dualismuluĭ, ale căruĭ urmărĭ fatale astă-ḑĭ cu amăr le simţim. Acest vrednic ministru al altaruluĭ român 'şĭ a dat nobilul suflet în mâna Creatoruluĭ la 7 Septembre 1867 în Blaş şi ḑiarul *Românul*, în jalnicul necrolog cu adevĕrat cuvênt l'a numit: *floarea românismuluĭ.*

La 1848 şi 1849, în aceĭ anĭ de grea vijeliă, Unguriĭ ajutaţĭ de generalĭ

renegaţĭ, ca Ţeţ (Czecz) care era român din opincă din Săşciorĭ, districtul Făgăraşuluĭ şi care astăḑĭ scrie memoriĭ Ungureştĭ în America, ocupase maĭ întreg Ardealul şi numaĭ cetatea de la Alba-Julia sta neatinsă ca şi un stejar la falnicile poale ale munţilor apusenĭ.

Toate atacurile îndreptate în contra eĭ zadarnice aŭ remas, căcĭ Româniĭ din munţĭ şi din câmpiĭ din când în când coboraŭ muntele *Mirlăŭ* şi cu vênjoasele lor braţe o adăposteaŭ şi o apĕraŭ.

Imprejurarea aceasta a făcut pe Kossuth să se convingă ca fără de munţiĭ apusenĭ nu poate lua în stăpânire Ardealul şi din acel moment toată campania Ungurilor în Ardeal a fost îndreptată în contra Moţilor, al căror fortăreaţă naturală era neapărat Abrudul.

Kossuth însă a propus şi Iancul a dispus.

De două orĭ a străbătut generalul

Hatvani și odată baronul Kemény Farkaș cu numeroșĭ honvedĭ în Abrud, dar tot-d'a-una oastea lor fiind sdrobită și fărămată, numaĭ atâția s'aŭ maĭ putut întoarce, cât să poată duce solie luĭ Kossuth, despre înfrângerea lor și căruĭ trufașul comandant, baronul Kemény Farkaș i-a dis: *dracul să se maĭ bată cu Moțiĭ și cu popiĭ lor.*

Tot atuncĭ Unguriĭ aŭ esecutat în Abrud pe Dobra și Moldovan, iar Româniĭ reocupând orașul aŭ sfâșiat în bucățĭ pe un *trădător*, cu numele Dragoș, dicêndu-ĭ: *Spurcatule! așa să piară toțĭ cățĭ 'șĭ vênd sângele lor!*

Abrudsat saŭ Abrudel. Acest sat șĭ-a câștigat o însemnătate deosebită înaintea muntenilor prin una din scenele cele maĭ caraghioase întêmplate la 1849 și care scenă se află descrisă și în *O lacrimă ferbinte.*

Primarul de acolo cu numele Bidiguț, era unul din aceĭ Românĭ *prudențĭ și oportuniștĭ,* carĭ în materie de na-

ționalitate urmează cu sânțenie învĕțătura evangelică: *mielul blând suge douĕ oĭ* și *capul plecat nu 'l taie sabia.*

Intr'una din dilele furtunoase ale anuluĭ 1849, când lupta între Ungurĭ și Românĭ curgea cu înverșunare între Abrud și Cărpeniș, primarul nostru, neputênd sci de maĭ înainte care va fi maĭ tare și a pus pe unul din servitorĭ să privească de pe un deal ce era de asupra caseĭ luĭ și să 'l vestească de la un moment la altul despre mersul lupteĭ, iar el ca om *prudent* și *oportunist* s'a aședat în curte ținênd într'o mână haine românești și în cea-l'altă unguresti în scop că dacă vor birui Româniĭ să-ĭ primească românește iar pe Ungurĭ unguresște.

Servitorul privind la bătaie începu a striga:

„Ține-te bine jupâne! Unguriĭ și Româniĭ se bat ca orbiĭ. Fug Româniĭ! Imbracă iute nădragiĭ (pantaloniĭ) jupâne!

„S'aŭ întors Româniĭ! Se bat pept

la pept cu Ungurii! Fug Ungurii! Imbracă iute ciorecii, (iţarii) jupâne!

„Ungurii aŭ respins pe Românĭ! Imbracă iute nădragiĭ jupâne!

„Româniĭ se bat ca leiĭ! Unguriĭ fug în ruptul capuluĭ! Aulio! Imbracă iute ciorecii jupâne!"

„Audĭ mĕĭ!—sbieră din toţĭ plămâniĭ *oportunistul* primar de pe care curgeaŭ sudorile ca valea de atâta îmbrăcat şi desbrăcat,—al draculuĭ să fi tu cu Unguriĭ şi cu Româniĭ tĕĭ cu tot. Nu mĕ maĭ îmbrac nicĭ ungureşte, nicĭ româneşte. Voiŭ astepta numaĭ în ismene şi cămaşă şi apoĭ să fie ce va vrea D-ḍeŭ!"

s. **Albac.**
« **Albac-Arada.**
v. **Arada.** } Aicĭ s'a născut primul căpitan al revoluţiuniĭ Românilor de la 1784, *Horia*, din părinţĭ carĭ eraŭ iobagĭ aĭ Statuluĭ.

Albăceniĭ în tot-d'a-una aŭ trecut în ochiĭ muntenilor de ceĭ maĭ vitezi între vitezĭ. Chiar şi în rĕsboaele cu Unguriĭ, în 1848 şi 1849, eĭ formaŭ

elita oasteĭ Ianculuĭ. In timpul acelor sângeroase lupte, dintre eĭ se alegeaŭ ceĭ maĭ bunĭ *tulnicarĭ*. Şi când un Albăcean punea tulnicul la gură resunaŭ munţiĭ de sunetul marşurilor eroice ale ostaşilor românĭ, marşurĭ pe carĭ eĭ le cântaŭ cu o măestrie ne maĭ pomenită.

La semnalul tulniculuĭ vedeaĭ eşind din fie-care casă, bĕtrânĭ, bărbaţĭ, junĭ, şi cu mălaiul în traistă şi cu lancea în mână, alergând cu însufleţire ca să dea pept cu inamicul pentru reluarea drepturilor şi libertăţilor strămoşescĭ.

mn. **Ambrosie**
« **Arama.** } Aceste sunt nume propriĭ ale acestor douĕ mine de aur.

r. **Arieş.** Rîul acesta e unul din rîurile cele maĭ principale în munţiĭ apusenĭ. Arieşul isvoreşte din muntele Biharea şi curgând pe la Câmpenĭ, Bistra, Baia, Sălciua, Buru, se varsă din jos de Turda în Mureş.

r. **Ampoiŭ.** Asemenea e un rîŭ maĭ

mare care curge în direcţiunea spre Slatna, Galaţĭ, Ampoiţa, Vărarniţa etc. şi se varsă la Alba-Iuiia în Mureş.

B

o. Baia. (Offenbányá) | **„ Baia de Criş.** | **„ Băiţa.** | **„ Băişóra.** } Câteşĭ patru aceste localităţĭ sunt micĭ oraşele drăgălaşe de munte, pe pămêntul cărora se află mine de aur şi de argint, carĭ parte din ele sunt proprietatea Statuluĭ, iar cele maĭ multe ale societăţilor şi particularilor. Minele se esploatează după regulele prevĕḑute în *dreptul montanistic* (Bergrecht).

In *Baia,* după cum ĭĭ ḑice poporul, iar Ofenbaia, dupe cum o numesc învĕţaţiĭ, s'a născut şi a trăit ca preot mirean renumitul protopop *Iosif Ighianu* reposat tot acolo la 15 August 1859.

Acest zelos protopop muntean încă pe la anul 1835 concepuse planul de a destina ca fond o sumă de banĭ

pentru întreţinerea la Viena a maĭ multor agenţĭ românĭ, cu însărcinarea, de a interveni necurmat la curtea împărătească în favoarea poporuluĭ român, căruia *domniĭ feudalĭ* ĭĭ răpise chiar şi dreptul de a putea petiţiona la împĕratul.

In urma sfaturilor maĭ multor distinşĭ Românĭ, Ighianu a renunţat la acest plan şi a adoptat pe acela de a ajuta la studiĭ superioare universitare tinerĭ românĭ lipsiţĭ de mijloace în scop de a organisa o pleiadă de apărătorĭ aĭ poporuluĭ român.

Scopul n'a prea fost atins. Uniĭ aŭ eşit bunĭ, dar alţiĭ din nenorocire, fie din lipsa de mijloace de a putea trăi independenţĭ, fie din *vanitate* orĭ *oportunitate,* în loc de a face pe *apărătoriĭ poporuluĭ,* le a plăcut maĭ bine să facă pe *esecutoriĭ legilor streine contra luĭ.*

Chiar şi Recsy Emil, dacă nu mĕ înşel, fiŭ de popă de pe câmpie, cu numele Rece saŭ Receanul—autorul

Dreptuluĭ Roman scris în limba ungurească—a fost ajutat la studiĭ de bĕtrânul Ighianu şi, în loc să devie un apărător al Românilor, s'a făcut profesor la Universitatea din Pesta pentru a îmbogăţi cu scrierile luĭ ungureştĭ literatura maghiară. Aş maĭ putea cita şi alte esemple dar mĕ opresc aci ca să nu fac prea mult sânge rĕŭ.[1])

In fondaţiunile din Sibiŭ înfiinţate pentru scopurĭ româneştĭ de cultură e eternisat şi numele protopopuluĭ Ighianu.

Baia de Criş e capitala Zaranduluĭ şi e situată pe ţĕrmiĭ Crişuluĭ, rîul cel maĭ însemnat din Zarand, de unde locuitoriĭ Zărăndanĭ se numesc *Crişenĭ.*

La 1849 în acest orăşel a stat maĭ mult timp închis Buteanul, prefectul iubit al muntenilor, care, în urma trădăreĭ luĭ Dragoş, a fost prins de Un-

---

[1]). Acestea le sciŭ de la mama-mea şi unchiĭ meĭ. Protopopul Ighianu era frate bun cu mama-mameĭ, adecă cu bunică-mea.

(Teofil Frâncu.)

gurĭ şi care a maĭ trăit atât timp în cât să vadă în douĕ rêndurĭ sdrobită oştirea luĭ Hatvani.

Buteanul din ordinul luĭ Hatvani a fost esecutat la 22 Maĭ 1849 în Jozasĭ.

In momentul esecutăreĭ, Buteanul, după cum ne spune Iancul în memoriul sĕŭ, a rostit aceste ultime cuvinte: *„Eŭ mor liniştit pentru că moartea mea este rĕsbunată destul prin cele douĕ deculăturĭ ale Maghiarilor la Abrud.“*

Băiţa e asemenea un mic orăşel de munte în comitatul Zăranduluĭ.

Locuitoriĭ acestuĭ orăşel maĭ toţĭ se ocupă cu băişagul (metalurgie) şi parte din eĭ sunt Nemţĭ de religiune catolică, dar carĭ vorbesc jumătate nemţeşte şi jumătate româneşte; de esemplu: *Schau Mari! ob dacă vine vaca von die ciurda?*

In ḑiua de Săntă-Maria-mică, dacă 'mĭ maĭ aduc bine aminte, în Băiţa băeşiĭ românĭ şi nemţĭ fac o festivitate deosebită, care nu se usitează ni-

căirĭ în munțĭ. Juniĭ băeșĭ aleg un berbec alb ca zăpada, și împodobindu'l cu tot felul de panglicĭ, merg însoțițĭ de lăutarĭ și jucând din curte în curte pe la orășeniĭ maĭ fruntașĭ.

In procesiunea lor pe strade și prin curțĭ strigă necurmat: *Kirvai la berbece!* și de aceea această serbătoare poartă numirea de: *Kirvai la berbece.* Eĭ primesc apoĭ darurĭ de la orășenĭ și sara se ospătează cu toțiĭ împreună.

Se ḑice că origina acesteĭ sĕrbătorĭ ar data de la așeḑarea colonieĭ germane în această localitate, cu care ocasiune biserica colonieĭ s'a sânțit cu o pompă deosebit de strălucită, tăindu-se jertfă cel maĭ frumos berbece. Decĭ întru amintirea aceleĭ festivitățĭ ea apoĭ e repetată în fie-care an.

Sânțirea bisericeĭ în limba germană se numeşte: *Kirchweihe* și coloniștiĭ după timpurĭ începênd a 'șĭ perde limba aŭ făcut din această numire *Kirvai la berbece.*

d.	Babița.	p.	Bogleștilor.
„	Bacaroniĭ.	d.	Boldeștilor.
„	Bâdea.	m.	Bomb.
v.	Băeșesiĭ.	d.	Borcan
d.	Băeșilor.	„	Bordeștilor.
„	Bălan.	p.	Bortășeștilor.
m.	Balomireasa.	d.	Boteștilor.
d.	Baluluĭ.	mn.	Botașul.
mn.	Băraca.	m.	Braḑiĭ.
m.	Bêlc.	v.	Brătinesiĭ.
s.	Belioara.	d.	Breaza.
d.	Berbeceanuluĭ.	s.	Brădeștĭ.
m.	Biharea.	s.	Brăḑeștĭ.
p.	Blaș.	v.	Bucenișuluĭ.

s. *Bucurescĭ* e un sat în Zarand aproape de Brad.

o. *Brad.* Acesta e un orășel în Zarand unde se află bune școale primare și un liceŭ român gr. or. cu patru clase înființat prin subscripțiunile satelor din acel comitat.

Bistra. In acest sat a funcționat ca preot mirean nemuritorul Alexandru Sterca Șuluț, de unde a trecut la Șimleŭ ca vicar al Selagiuluĭ, iar la

1850 a fost ales episcop și la 1855 mitropolit al Românilor greco-catolicĭ cu reședința în Blaș.

In satul Bistra am vědut ceea-ce n'am vědut în alte sate româneștĭ, fie din munțĭ, fie din câmpiĭ, și anume aceea că în acest sat lăutariĭ nu sunt țiganĭ, ci *românĭ neaoșĭ.*

Bistreniĭ aŭ foarte mare atragere și talent natural de a cânta cu vioara, flauta, clarinetul, violoncelul, etc. E încântător de a asculta pe aceștĭ lăutarĭ românĭ cântând cântecul luĭ Horia și marșurile eroice ale luĭ Iancu. Lăutariĭ bistrenĭ, în plina lor fericire se pot vedea maĭ cu samă la bâlciurĭ (têrgurĭ) în Câmpenĭ, Lupșa etc.

Bucium-Sat.
„ **Isbita.**
„ **Muntarĭ.**
„ **Sasa.**
« **Poenĭ.**
„ **Valea-Albă.**

} Acestea sunt unele din cele maĭ frumoase și renumite sate din apropierea Abrudului și sunt cunoscute sub numirea colectivă: *Buciumanĭ.*

Locuitoriĭ acestor sate maĭ toțĭ se ocupă cu băișagul și împreună cu ceĭ aĭ Abruduluĭ încă din vechime se bucuraŭ de anumite drepturĭ și libertățĭ naționale, pe carĭ feudalismul maghiar ajutat de cel austriac a isbutit de a le sugruma.

Portul buciumanilor și al buciumanelor e cel maĭ frumos dintre toate porturile câte le-am vědut în ținuturile româneștĭ; eleganța luĭ, bogăția brodărieĭ și culorile cele maĭ gingașe și estetice sunt cu mult maĭ pe sus de cât să le pot descrie. Dar și în ceea ce privește frumusețea femeilor și a bărbaților din Buciumanĭ, pot să afirm fără să 'mĭ fie frică de a fi desmințit, că ocupă locul ântêiŭ printre Românĭ. Portul și frumuseța acestor muntenĭ și muntene a fost descrise îndestule rêndurĭ în modul cel maĭ măgulitor de către visitatoriĭ străinĭ. Chiar și renumitul romancier maghiar Mauriciŭ Iokai din acest ținut romantic românesc șĭ-a luat subiectul pentru com-

punerea frumosuluĭ şi interesantuluĭ sĕŭ roman: *Săracii Avuţi* saŭ *Faţa Neagră*, prin care, după cum s'a afirmat de către maghiarĭ, ar indentifica pe reposatul *baron Vasile Nopcia* şi în deobşte purtarea aristocraţilor românĭ renegaţĭ din Transilvania.

Dumineca e ḑi de têrg în Valea Albă şi în această ḑi se pot vedea adunaţĭ la un loc, Buciumanĭ şi Buciumane, Mogoşenĭ şi Ponorenĭ, Intregăldenĭ şi Carpinişenĭ, şi în adevĕr nu ştiĭ la ce să priveştĭ maĭ mult, la statura atletă şi la capetele de Cesarĭ ale bărbaţilor, saŭ la frumuseţa de ḑeiţe şi la costumul pitoresc şi nedescriptibil de elegant şi de bogat al femeilor din Buciumanĭ?

Locuitoriĭ muntenĭ e sciut că afirmă cu mândrie a fi Românĭ, dar nicăierĭ numele de Român nu inspiră streinilor un respect atât de mare ca în acest ţinut al Abruduluĭ.

Buciumaniĭ, pe lângă partea însemnată ce o aŭ în istoria generale a

muntenilor, maĭ aŭ şi o alta specială a lor pe care numaĭ un monograf saŭ istoriograf de specialitate ar putea-o înfăţişa în adevĕrata eĭ lumină.

Am ḑis maĭ sus că aceştĭ bravĭ Românĭ eraŭ oamenĭ liberĭ şi aveaŭ drepturile lor propriĭ naţionale.

Dar crudul feudalism maghiar dinainte de 1848, care, cu ajutorul baionetelor austriace, dobora tot ce întâlnea românesc în calea sa, a isbutit să suprime şi libertăţile Buciumanilor, făcêndu-ĭ iobagĭ aĭ Statuluĭ saŭ cum ḑic munteniĭ aĭ *Fiscuşuluĭ*.

Incă înainte de revoluţiunea luĭ Horia aceştĭ locuitorĭ ca şi ceĭ-l'alţĭ muntenĭ începuse a se judeca cu Statul, dar Statul fiind şi *pârîtul* şi *judecătorul*, an cu an trecea şi *moţul sèrmanul* dreptate tot nu maĭ găsea.

La 1837, locuitoriĭ aŭ refusat de a maĭ face *iobăgiă;* guvernul feudal-aristocrat a rênduit putere armată pentru a-ĭ supune.

La intrarea soldaţilor în Bucium-Sat,

200 oamenĭ în frunte cu săteanul *Mănase Cosma* aŭ protestat. Căpitanul Vizner, comandantul husarilor, s'a repeḑit asupra luĭ Cosma şi a început să 'l bată cu sabia peste cap, şi a doua ḑi l'a maĭ supus şi la o crâncenă şi barbară bastonadă. Patru căprarĭ de la husarĭ i-aŭ tras 100 de beţe, din care pricină a rĕmas schilod şi ne maĭ putênd lucra cât a maĭ trăit a umblat cerşind.

Soldaţiĭ aŭ stors de pe locuitorĭ 20.000 fiorinĭ şi luându-le şi 50 de vite, aŭ plecat din Bucium la Abruḑel şi *Cărpeniş*, unde tot asemenea *dreptate ungurească* aŭ făcut. Fruntaşilor confiscându-li-se averea aŭ fost înfundaţĭ în temniţele de la Aiud unde aŭ zăcut ferecaţĭ în lanţurĭ până la sfârşitul anuluĭ 1842.

Pe vremea aceea se aşeḑase în Buciumanĭ o femeă nobilă şi foarte instruită, cu numele *Ecaterina Varga*, despre care uniĭ credeaŭ că e maghiară, alţiĭ că e română şi ceĭ maĭ

mulţĭ că ar fi vĕduva unuĭ renumit advocat din Viena, care în maĭ multe rîndurĭ ar fi fost la Curtea împĕrătească în causa procesuluĭ muntenilor şi ast-fel socia luĭ, avênd un talent şi o instrucţiune superioară, s'ar fi iniţiat cu deamĕnuntul în starea lucrurilor din munţiĭ apusenĭ.

Şi în adevĕr Ecaterina Varga, îndată ce s'a stabilit în Buciumanĭ, s'a pus pe lucru, şi a luat asupra sa apĕrarea locuitorilor în procesul cu Statul. Inainte de toate a înaintat o petiţiune în care documenta că Româniĭ din acel ţinut aŭ fost şi sunt oamenĭ liberĭ, iar nu iobagĭ. Petiţiunea era scrisă în limba maghiară şi sub-scrisă: *Varga Caterina.*

După aceea a început a ţine prin bisericele comunelor întrunirĭ publice, la carĭ participaŭ munteniĭ la început cu sutele şi apoĭ cu miile. Ţinerea întrunirilor în tot-d'a-una o anunţa de maĭ înainte prin comune, şi de aceea participaŭ la ele locuitorĭ din cele

maĭ depărtate cătune. In întrunirĭ, această femeiă nobilă învĕța pe oamenĭ să lupte cu bărbăție pentru libertățile și drepturile lor răpite. Popularitatea sa începuse a cresce în cât numele eĭ resuna de la o margine la alta a munților și Moțiĭ cu drag o numeaŭ: *Cătălina, Doamna noastră.*

Guvernul și aristocrația feudală începuse a tremura de frică: se temeaŭ că vor vedea revoluțiunea luĭ Horia în a doua ediție. De puterea armată nu cutezaŭ să facă întrebuințare pentru prinderea agitătoareĭ; prin urmare, s'aŭ folosit de un alt mijloc, de mijlocul *trădăreĭ.*

Ecaterina Varga anunțase pentru ḑiua de Bobotează, 6 (18) Ianuariŭ 1847 ținerea uneĭ întrunirĭ înaintea bisericeĭ din Bucium-Isbita.

La această întrunire din nenorocire se ivesc și *„patru domnĭ“*, între carĭ unul era *prelat cu crucea mântuitoruluĭ pe pept.* . . . . altul *vice-comite* și ceĭ-l'alțĭ duoĭ eraŭ *funcționarĭ* de la *ofi-*

ciul camerar din Abrud. Domniĭ aveaŭ săniĭ cu câte patru caĭ ca smeiĭ. După serviciul divin, cel *smerit*, cu *crucea restignireĭ pe pept*, chiamă pe doamna Ecaterina la o parte, o ia la braț, merg încetișor înainte; . . . ceĭ-l'alțiĭ cu săniile îĭ urmează; . . . . dar tot în *pas.* Depărtându-se în cât-va de mulțimea poporuluĭ, *popa.* . . poftește pe doamna în sania, ca să meargă împreună la prănḑ la preotul local. Doamna primește invitarea, dar n'apuca-se a se așeḑa bine în sania și caiĭ o rup la fugă ca fulgerul; a doua sania după eĭ. Doamna vrea să sară, *popa* o ține încleștată. Atuncĭ se aude un țipet, care a umplut munțiĭ de jale; țipetul doamneĭ Ecaterina: *Nu mĕ lăsațĭ fraților! Trădare!* . . . .

Ecaterina Varga cu iuțeala fulgeruluĭ a fost condusă la Alba-Iulia, unde a fost în aceeașĭ temniță închisă în care a zăcut și martirul libertățeĭ, Horia.

Cine a fost și de unde a venit această nobilă femeiă? Cu cine și ce

corespondenţă avea ea şi unde se ducea când dispărea câte o lună şi două din Buciumanĭ? Ce s'a făcut cu ea, şi unde a murit? Iată tot atâtea întrebărĭ asupra cărora planează până în acest moment o negură deasă!

E de datoria istoricilor noştrĭ, ca în interesul istorieĭ naţionale, să risipească cât maĭ curênd această negură ce întunecă vederea Românilor.(1)

C

Calata saŭ Rîul Calateĭ. La 12 Martie 1849 comandantul ungur Gyelei cu 1600 de honvedĭ s'a încercat să pătrundă în inima munţilor pe la Mărişel şi Rîul-Calateĭ.

---

1). Cele relatate în privinţa acestuĭ episod istoric, parte le-am audit şi eŭ de nenumĕrate orĭ din gura a lor noştri când eram acasă în munţĭ; parte le-am estras din *O lacrimă ferbinte* a d-luĭ Şuluţ, în care figurează chiar şi persoanele cu numele lor. Eŭ am omis cu intenţiune numele, lăsând în sama *istoriculuĭ competent* ca să le descrie cu imparţialitate tristul rol de gendarmĭ, pe care l'a jucat fie-care din ele în această tragedie.

(Teofil Frâncu.)

Mărişeleniĭ împreună cu femeile lor aŭ dat pept cu inimicul. Soarta lupteĭ a decis-o *eroina Palagia Roşiă*, care a organisat şi a comandat ceata femeilor.

Femeile punêndu-şĭ pălăriĭ bărbătescĭ pe cap, încălecând pe caiĭ, urcând în cea maĭ regulată ordine pe muntele Grohotu şi ajungênd în creasta luĭ, *Palagia Roşiă*, privind mişcările inimiculuĭ, în momentul bine-venit, a dat semnalul cu tulnicul la o lovire generală. Femeile simulând o demonstraţiune, bărbaţiĭ lor Mărişelenĭ aruncatu-s'aŭ ca leiĭ asupra duşmanuluĭ, care nu maĭ căuta să se bată ci maĭ mult să scape cu fuga.

Câmpenĭ. Cine doreşte să cunoască portul, obiceiul şi statura Moţilor saŭ Ţopilor, n'are de cât să asiste la un bâlciŭ (têrg) în Câmpenĭ, capitala lor. Acest mic orăşel e situat pe ţĕrmiĭ Arieşuluĭ în mijlocul celor maĭ veselĭ şi romanticĭ munţĭ şi e umbrit de umbra celor maĭ frumoşĭ bradĭ carĭ, de pe dealul *Podurile,* se resfaţă în rĕs-

lățirea stufoaselor lor cetinĭ asupra Câmpenilor.

In acest orășel era cartierul general al Iancului și tot din el eraŭ și ceĭ maĭ distinșĭ și vitezĭ tribunĭ aĭ luĭ, ca *Corcheș* și *Mihail Andreica*, despre carĭ Iancu cu plăcere se esprima că dacă aceștia ar fi făcut studiĭ militare ar fi eșit ceĭ maĭ marĭ strategicĭ aĭ timpuluĭ nostru modern.

La Câmpenĭ era și sediul trupeĭ de elită a Ianculuĭ. Această trupă carĭ se numia *gardă* saŭ *gardiștĭ* și carĭ, orĭ unde era o luptă care trebuia să decidă asupra munților, eraŭ pușĭ în capul glotașilor și băgațĭ ceĭ d'ântêiŭ în foc. *Gardiștiĭ* se compuneaŭ din ceĭ maĭ frumoșĭ, voinicĭ și pricepuțĭ feciorĭ aĭ Moților. Tamburul lor major era frumosul și istețul copil de 12 anĭ al luĭ Petru Călțunarul din Câmpenĭ. Despre acest copil se ḑice că adese când vedea că lupta mergea prea încet, da semnalul la asalt, fără să aștepte comanda maĭ marilor sĕĭ, și așa multe din bătăliele Moților numaĭ

prin aceasta a luĭ îmbărbătare s'ar fi câștigat.

Cu ocasiunea uneĭ aprovisionărĭ a cetățeĭ de la Alba-Iulia, gardiștiĭ fiind bătuțĭ de Ungurĭ, tamburul lor, cel de 12 anĭ, era să fie prinś de honveḑĭ. In momentul când era să pună mâna pe el, apare tribunul *Andreica* ca trăsnetul în mijlocul lor, apucă pe copilașĭ de pĕr, l'a ridicat pe cal și așa a fugit cu el sus la munte în sus.

. . . .

Pentru a'șĭ putea face cine-va o închipuire cum se băteaŭ aĭ noștri cu mânile goale și rupțĭ de foame cu înarmațiĭ și îmbiubațiĭ honveḑĭ susținuțĭ cu banĭ și cu munițiunĭ chiar de Nemțiĭ austriacĭ, reproduc aci din *O lacrimă ferbinte* următoarea scenă, care orĭ-căruĭ Român adevĕrat trebue să-ĭ sfâșie inima de durere.

Intr'una din ḑile d. Iosif Șuluț și Iancul se preumblaŭ sub pădurea de braḑĭ *Podurile* și la un isvor limpede ca cristalul sta un om necăjit ținênd

la scocul pe care curgea apa o bucată de mălaiŭ uscat pentru a o înmuia spre a o putea mânca.

Iancul vĕḑêndu'l l'a întrebat:

„Auḑĭ! n'aĭ căpătat poruncă să-ţĭ ieĭ merinde pe 4 ḑile?

„Da, însă fiind muerea bolnavă nu mĭ-a putut face merinde; un mălaiŭ ce'l aveam l'am lăsat la copiĭ.

„Dar lance nu aĭ; cu un par vreĭ să mergĭ la bătaie?

„Sum om sărac, coasă n'am, banĭ tocmaĭ n'am.

„Ticălosule, ḑise Iancul rĕstit, nu ţĭ-aĭ putut câştiga până acum vre-o armă?

„Am, domnule, două acasă pe carĭ le-am luat de la hovenḑĭ în bătaia de la Abrud, dar n'am cu ce le încărca, n'am fişagurĭ, (cartuşe). Dar nu te supăra, domnule, puşcă am, voiŭ lua eŭ de la duşman cărtuşe, numaĭ daca nu mi-ar muriĭ biata nevastă şi copiĭ de foame".

D. Şuluţ i-a dăruit 1 fiorin. . .

. . . .

După bătaia de la *Fântânele*, în o ḑi de vară ferbinte ca şi soarele, d. Şuluţ, preumblându-se pe ţermul vălceleĭ, care curge prin mijlocul Câmpenilor, vede şeḑênd lângă apă un legionar vienez cu capul de moarte pe pălăriă şi un *tunar unguresc*.

Neamţul mereŭ lua cu o lingură de lemn apă din gârlă şi o dedea tunaruluĭ. Acesta o lua în gură, şi apoĭ 'ĭ curgea amestecată cu sânge pe sub bărbie.

D. Şuluţ s'a apropiat de eĭ şi i-a întrebat pe nemţeşte ce fac?

Neamţul plin de bucurie a rĕspuns în limba luĭ că omul de lângă el i-a scăpat viaţa şi e rănit la un picior şi un alt glonţ i-a străbătut prin gură şi i-a eşit prin gât şi de aceea apa nu o poate înghiţi.

„Cum se poate, apoĭ şi el pare a fi prisonier ca şi tine?

„Nu! el este Român şi tocmaĭ de aceea nu pot vorbi cu el."

Tunarul s'a uitat lung la d. Şuluţ

şi c'un glas care de abia se putea audi i-a grăit:

„Da nu mĕ cunoscĭ, domnule? Eŭ sum omul căruia i-aĭ dăruit 1 fiorin."

. . . .

Fraţiĭ Golescĭ, Bălcescu, N. Ionescu etc., în acele vremurĭ grele, aŭ stat până târdiŭ în toamna anuluĭ 1849 în Abrud şi Câmpenĭ şi Alexandru Golescu când se preumbla la Câmpenĭ pe ţĕrmul Arieşuluĭ, vĕdĕnd *puişoriĭ Moţilor*, părăsiţĭ şi flămĕndĭ, dar tot-d'a-una veselĭ jucându-se de a soldaţiĭ, cu durere oftând esclama: *Românaş copil de brav, până când veĭ fi tu sclav.*"

s. **Cărpeniş.** Acest sat se întinde între Câmpenĭ şi Abrud şi d'aicĭ sunt ceĭ douĭ *vice-căpitanĭ Cloşca* şi *Crişan*, din revoluţiunea de la 1784 a luĭ Horia.

mn.	Calu.	d.	Călugăruluĭ.
m.	Calu de peatră.	„	Camniţeĭ.
d.	Căldăriĭ.	m.	Căpăţina.
m.	Călineasa.	m.	Căprăreţiĭ.

d. Capriĭ. Un deal situat de asupra Abruduluĭ care la 1848-49 a servit Românilor ca punt de observaţie.

d.	Capsa.	d.	Colţul Luciĭ.
„	Cărbunarilor.	„	„ Petriĭ.
v.	Cărloriĭ.	m.	Comanda.
mn.	Carol.	d.	Comeştilor.
m.	Cărsteasa.	„	Comişel.
„	Casa de peatră.	mn.	Concordia.
v.	Caselor.	d.	Conţu.
mn.	Cătaniĭ.	p.	Conţuluĭ.
d.	Cetâţa.	m.	Corabia.
v.	Cerniţa.	p.	Corbuluĭ.
d.	Cetate.	d.	Corbuluĭ.
„	Cerbuluĭ.	s.	Corna.
s.	Certegea.	d.	Corneş.
m.	Certegiŭ.	„	Corneţ.
d.	Ceureasa.	p.	Coroeştilor.
„	Chimeteştilor.	mn.	Coşomanta.
„	Cimbreiu.	m.	Costeasa.
„	Citera.	d.	C. Troianuluĭ
„	Cingitura.	p.	Costinuţ.
v.	Ciuculeştilor.	mn.	Cremene.
p.	Ciunchiĭ.	„	Cremeniş.

m.	Ciunget.	d.	Creţeştilor.
m.	Coţana.	m.	Crestături.
d.	Ciungiĭ.	mn.	Crăsniciĭ.
s.	Ciurileasa.	d.	Crişuluĭ.
d.	Ciuta.	r.	Criş.
m.	Coblişul.	m.	Crucile.
d.	Coboşeştilor.	d.	Cucutiş.
„	Coacăz.	„	Cufundosul.
p.	Coceştilor.	v.	Cumpăna.
p.	Cocos.	d.	Cuptoruşiĭ.
mn.	Cocul.	„	Curătură.
p.	Codruluĭ.	m.	Curcub. mare
d.	Colnice.	m.	Curcub. mic.
mn.	Colţul.	d.	Cursele.

Cerbu. Această localitate e situată la coastele Buciumanilor, în strimtoarea drumuluĭ de ţară, care duce de la Abrud la Slatna şi avênd în faţă Dealul-mare.

In lupta cu Hatvani de la 19 Maiŭ 1849, din Abrud, la Cerbu s'a întêmplat cea maĭ fioroasă scenă. La această luptă a participat contra Moţilor şi a *şasa Companiă din legiunea nemţească de la Viena.* Aceştĭ legionarĭ pentru

distincţiune purtaŭ la chipiurĭ *capul de moarte,* în semn că eĭ nicĭ nu cer, nicĭ nu daŭ nimenuĭ pardon.

Pentru cunoaşterea acelora, carĭ aŭ provocat acel crâncen măcel, trebue maĭ nainte de toate să avem o ideiă, fie măcar cât de palidă, despre cursele întinse de Kossuth prin un trădător.

Dictatorul Ungurilor, Kossuth, în urma nenumĕratelor lupte care de care maĭ sângeroase, convingându-se că nicĭ una din trupele sale n'a putut să spargă cordonul şi să străbată în mijlocul munţilor, a uneltit un plan simulat pentru al căruĭ punere în aplicare a ales pe un român nemeş (nobil) de neam din Ungaria. Numele luĭ era Dragoş, frumos şi istoric nume românesc, dar ticălos era cel care nu şĭ-l scia respecta.

Dragoş fiind deputat în dieta din Pesta şi stând în relaţiunĭ de *servilism* cu Kossuth, stăpânul luĭ, a vestit pe Iancul că ar dori să aibă o întâlnire.

Iancul s'a învoit.

Locul de întâlnire, s'a destinat satul *Mihăileni* din Zarand, unde la 25 Aprilie a sosit Iancu cu prefecții munților, avocații Buteanul și Dobra, și prefectul Câmpiei Transilvaniei, preotul Vlăduț.

Conferința a deschis'o Dragoș ḍicênd:

„Capitala Ungariei este reocupată. Toată Ungaria e curățită de naimiții Nemților; armele maghiare peste tot învingătoare. Principele Windischgraetz rechiămat; camarila umilită; în Viena colcăirĭ marĭ; toată Galiția în arme și că peste puțin se va deschide un congres European. Austria se va desființa. Rege al Ungariei se va proclama ducele *de Leuchtenberg, ginerile împěratuluĭ Rusieĭ.*"

Conferința apoĭ s'a amânat pentru a se continua la Abrud după ce Dragoș va aduce hârtiĭ de la Kossuth cu privire la punctele de împăciuire.

La 4 Maĭ, Dragoș a redeschis la

Abrud conferința de la care acum numaĭ Vlăduț lipsea.

In timpul negoțierilor, sosește un *curier* și vestește pe ceĭ din conferință despre apropiarea luĭ Hatvani cu o armată numeroasă; imediat după aceea sosește al doilea *curier* și anunță că Hatvani e la Abrud.

Dragoș respundea că chiar dacă ar veni Ungurii, celor de față nu li se va atinge nicĭ un fir de pěr.

Dobra și Buteanul rĕmâind în oraș aŭ plătit cu viața, după cum am arĕtat maĭ sus, încrederea pe care a avut'o în Dragoș.

Iancul a scăpat încălecând iute pe cal și alergând în galop la Câmpenĭ unde adunêndu-șĭ cu grăbire oastea a dat năvală asupra Abruduluĭ în care se încuibase Hatvani.

Revenind acum la Cerbu, iată cum descrie Iancul acea cruntă bătăliă:

„Oastea luĭ Hatvani se compunea cel puțin din 2800 oamenĭ cu 5 tunurĭ.

„Vênătoriĭ Moţilor ajunseră ca să nu maĭ aibă măcar o puşcătură de praf, însă lanceriĭ lor staŭ la Cerniţa gata de bătaie. După ce compania nemţască se apropiă cu tunurile de Moţĭ, atuncĭ aceştia îşĭ aruncară pălăriile şi sumanele, se îndreptară din toate laturile asupra companieĭ nemţescĭ şi asupra tunurilor lor, pe care le şi luară, iar compania nemţească după o luptă din cele maĭ desperate o măcelăriră; uniĭ din Nemţĭ se uciseră eĭ înşiĭ, pentru ca să nu fie deculaţĭ de lănceri. Unul din aceĭ oamenĭ rătăciţĭ cuvêntă către un Moţ româneşte stricat: *Nu mĕ omorâ, pentru că eŭ sunt neamţ din Viena unde şede împĕratul.*

„Dacă tu eştĭ neamţ din Viena precum singur spuĭ, apoĭ mĕ mir pentru ce totuşĭ te baţĭ asupra împĕratuluĭ. Şi cine te aduse pe tine în munţiĭ noştri pentru ca să ne despoi şi să ne omorĭ pe noĭ oamenĭ sĕrmanĭ? şi pentru ce porţĭ tu capul de moarte la pălăria ta? Tu

trebue să morĭ“, şi cu aceasta îl străpunse.

„Din acea companie numaĭ 6 nemţĭ remaseră în viaţă. . . . Opt honveḑĭ cercară să scape în satul *Dupăpeatră. Acolo însă apucându-ĭ douĕ femeĭ tinere şi douĕ fete îĭ deculară pe toţĭ.*

„Câţĭ vor fi scăpat cu Hatvani nu se poate afla sigur. Uniĭ ḑic că numaĭ 14, alţiĭ 50 şi iarăşĭ alţiĭ că 80 ar fi scăpat cu el.“

D

m. Dameş.
mn. Damuţeştĭ.
d. Dârnineĭ.
mn. Dăroia.
mn. Despicata.
p. Divăiĭ.
v. Disdituluĭ.
d. Dobraneĭ.
v. Dobreasa.
m. Dole.
m. Dorna.
v. Dosuluĭ.
d. Dredita.
v. Dreditiĭ.
v. Dragostiĭ.
d. Drevul.
m. Duba.
m. Dumitreasa.
mn. Dungul.

st. **Detunata.** Această stâncă care e de asupra Buciumanilor, e una din minunea-minunelor pe care vin să o vadă străiniĭ din cele maĭ depărtate țĕrĭ. La 1852 a visitat-o și Impĕratul Franț Iosif al Austrieĭ și aicĭ iĭ s'a servit o înghețată și un buchet de florĭ de munte, de cătrĕ o frumoasă română buciumană pe care toțĭ câțĭ îl înconjurań aŭ admirat-o pentru frumusețea eĭ, ce nu era nicĭ c'un fir de pĕr maĭ pe jos ca a ḑeițeĭ *Venus.*

E

d. Eapa.
d. Earba-rea.
d. Epureștĭ.

F

m. Făget.
d. Fântâna rece.
mn. Făuriĭ.
p. Fauruluĭ.
d. Feliĭ.
„ Fleanca.
mn. Floreștilor.
m. Frânturiĭ.
d. Frasinul.
mn. Frasinul.
d. Frăteasa.
„ Frumos.

d. Fleuluĭ.
mn. Floreștilor.
d. Flocosul.
d. Frunților.
„ Furcilor.

d. **Fericet.** Un deal de o înălțime considerabilă pe care este așeḑată casa luĭ Horia, care, mulțumită neinteresăreĭ muntenilor, dar în special a nepoților luĭ, este în ajunul uneĭ totale nimicirĭ.

m. **Fântânele**. Pentru a putea înfățișa cititorilor acest admirabil loc în deplina luĭ frumusețe mi-ar trebui se dispun de penelul unuĭ pictor renumit și parcă chiar și atuncĭ copia numaĭ cu anevoe s'ar putea apropia de original.

Nicĭ o călătorie pe fața pământuluĭ nu cred că poate fi maĭ plăcută și maĭ încântătoare de cât aceea când cine-va merge de la Câmpenĭ călare peste Muntele mare pe la Fântânele la Cluș. Pe coama acelor munțĭ, care pare a se înălța până la cer, se întinde o pajiște ca și cea maĭ frumoasă luncă de

la şesurĭ, iar coastele lor sunt acoperite de dese şi stufoase pădurĭ de brad.

La 21 Iunie 1849 romanticele Fântănele s'aŭ schimbat în cel maĭ frumos câmp de onoare pentru Românĭ în lupta lor din acea ḑi cu Ungurii. . . .

. . . .

In primă-vara anuluĭ 1848 un frumos şi voinic têněr maghiar călătoria prin munţiĭ noştri, admirând frumuseţea lor şi poate studiind chiar şi tăria lor. Numele têněruluĭ era *Vasvary Pal*, despre care se ḑice că era atât de învăpăiat maghiar şi un orator atât de mare în cât chiar şi *vulpoiul slovac*, Kossuth, începuse a'şĭ teme popularitatea de el, maĭ ales că doamnele din Pesta în semn de stimă şi admiraţiune îĭ dăruise un frumos inel de aur. Pe inel era gravată *o carte deschisă peste care sta curmeḑiş o sabiă scoasă din teacă.* Pe o pagină a cărţeĭ era inscripţiunea: *V. P.* iar pe cea-l'altă *1848 Martie în 15*... ḑiua proclamăreĭ revoluţiuneĭ.

. . . .

Intr'o ḑi de Maĭ liniştită şi luminoasă a anuluĭ 1848 un străin călător bate la uşa Ianculuĭ, care era acasă la părinţiĭ luĭ în Vidra. Străinul era Vasvary.

Iancul cu dragoste îl primeşte şi 'l găzdueşte.

Străinul arătând bunătăţile ce ar aduce pentru ţară unirea Ardealuluĭ cu Ungaria, Iancul îl combătea şi vorba-vorbă aducea în cât Vasvary mâhnit grâia:

„Daca nu vreţĭ unirea, vom face-o noĭ cu armele!“

Iancul respundea:

„Să şciĭ că eŭ sum nepotul luĭ Horia, care a crescut în casa asta, unde ne aflăm noĭ, şi care a murit pe roată şi iĭ s'aŭ aruncat trupul în toate părţile lumeĭ: *sum gata a'ĭ urma luĭ*, dar unirea cu ţara Ungurească nicĭ mort n'o primesc!“

Stăpânul caseĭ, părintele Ianculuĭ, unul din ceĭ maĭ de frunte săteni tăindu-le discuţiunea ḑise:

„Daca e vorba de unire, apoĭ Ardealul trebue să se unească cu ţara Românească; *aşa cer sătenii noştriĭ.*"

„Ei bine bade, dar nu toţĭ simţesc aşa, căcĭ Româniĭ din Maramureş, Sătmar, Biharea, etc., sunt cu noĭ şi ce veţĭ opune înfricoşateĭ puterĭ maghiare?"

„Braţele noastre, coasa şi ferul de la plug, respunse Iancul, dar unirea nicĭ morţĭ n'o vrem.

„*Atuncĭ,* răcni Vasvary, *otărască între noĭ sabia!*"

„*La revedere pe câmpul de bătaie,* respunse Iancul, şi ceĭ douĭ adversarĭ întinḑindu-'şĭ mâna se despărţiră. . .

. . . .

Printre braḑĭ şi pe cărărĭ ânguste rătăcia un tênĕr călător adâncit în gândurĭ grele şi însoţit de un călăuz.

Gândurile în carĭ se adâncise nu ĭĭ le putea risipi nicĭ poveştile călăuzuluĭ, nicĭ sgomotul păraelor şi numaĭ când s'a apropiat de *Fântânele* s'a deşteptat şi pe care privindu-le şĭ-a ridicat capul spre cer şi a esclamat:

„Doamne! ce loc încântător! Dac'aşĭ fi un *lord bogat* aşĭ lăsa prin testament să mĕ îngroape aicĭ unde nimic nu conturbă această tăcere sĕrbătorească! Aicĭ pare că eştĭ maĭ aproape de D-ḑeŭ!" [1] . . . . , . .

. . . .

Pe la mijlocul luneĭ luĭ Iunie 1849 în cartierul general de la Câmpenĭ se vedea o mare mişcare.

De la trecătorile munţilor spre Cluş soseaŭ necurmat curierĭ şi anunţaŭ pe Iancul că Unguriĭ înaintează spre Câmpenĭ şi că satele Mărişel, Jurcuţa, Rîul-Calateĭ, etc., le aŭ şi prefăcut în cenuşă.

Iancul trimite pe tribunul *Corcheş* din Câmpenĭ cu 123 vênătorĭ şi 317 lancerĭ, carĭ sosesc în ḑiua de 20 Iunie la *Fântânele,* unde a aşteptat sosirea trupeĭ maghiare comandată de Vasvary şi al căruĭ numĕr se urca la 3000 oamenĭ, între carĭ 300 avênd securĭ ca se cureţe din cale barica-

---

[1]) *O lacrimă ferbinte* P. I.

dele de lemn ce le ridicaseră Românii; afară de aceştia Vasvary maĭ avea cu sine şi 5 tunurĭ.

Iată acum cum descrie şi un scriitor maghiar în ḑiarul *Banfi-Hunyad* reprodusă şi de ḑiarul *Egyetértés* din anul 1885, această crâncenă luptă:

«Când eram la Câmpenĭ multe am auzit vorbindu-se de Vasvary Pal şi mulţĭ plângând îşĭ aduceaŭ aminte de resultatul nenorocit al aceleĭ ciocnirĭ săngeroase.

„Româniĭ eraŭ comandaţĭ în contra luĭ Vasvary, de Niculae Corcheş, care a decedat acum de curênd la Câmpenĭ în miseriă. De la el am descrisă în limba română cursul bătăliei de la Fântânele,

„Manuscrisul sună din cuvênt în cuvênt astfel:

„Era în ḑiua de 21 saŭ 22 Iunie şi Albăceniĭ necurmat vesteaŭ că trupa duşmană maghiară a sosit la Riul-Calateĭ, unde neîncetat trebuind a se lupta cu ea, cereaŭ de la Iancul ajutor

şi muniţiunĭ. Iancul de nenumerate orĭ le-a refusat cererea ḑicând „minţiţĭ“; dar eŭ intervenind am luat cu mine 300 gardiştĭ aleşĭ dintre ceĭ maĭ vitezĭ, am încărcat pe douĭ caĭ muniţiunea şi în séra de 20 Iunie am ajuns la locul pe care poporul îl numeşce *Stânişoara.*

„La Stânişoara îndată ce am sosit am trimes curierĭ după căpitaniĭ de la Măgură şi de la Marişel, cari venind m'aŭ informat despre locul unde se află inimicul. Şi în adevĕr din direcţiunea care mi-aŭ arĕtat-o se vedea înălţându-se norĭ de fum spre cer.

„Am dat ordinile cuvenite. Am trimes spionĭ în toate părţile. Dimineaţa eram positiv informat că Unguriĭ înaintează spre noĭ, avênd de gând se pătrunḑă la Câmpenĭ.

„Ne am aşeḑat în muntele *Fântânele* şi mi-am împărţit trupa în patru părţĭ. Am poruncit căpitanuluĭ de la Marişel ca se împresoare corpul de armată al Ungurilor şi se 'l atace; pe că-

pitanul de la Măgura l'am pus în aripa dreaptă și pe gardiștiĭ meĭ i-am pus față în față cu lănceriĭ Albăcenĭ acoperind și aripa stângă.

„Ast-fel formasem un cerc împrejurul lunciĭ din creasta munteluĭ. In curênd am audit împușcăturĭ. Unguriĭ înaintaŭ tot împușcând de și nu vedeaŭ nimic înaintea lor. Sub pedeapsă de moarte am oprit gardiștilor meĭ ca să împușce. Trupa mea era în cea maĭ mare liniște.

„Corpul de armată maghiar pășind pe câmpul deschis și neîntâmpinând greutățĭ se simța a fi în cea maĭ mare siguritate; aŭ făcut focurĭ și își găteaŭ de ale mâncăriĭ. In acest moment am dat semnalul de atac. De odată se aud tunete dese de împușcăturĭ din câteșĭ patru părțile. Soldațiĭ maghiarĭ sar în picioare, vin în confusiune, din toate părțile sunaŭ împușcăturile și la fie-care împușcătură se stingea o viață de om.

„*Muscalĭ! Muscalĭ!* strigaŭ Unguriĭ din toate părțile.

„A doua di de dimineață lupta tot maĭ curgea. S'a întâmplat însă ca dimineața să se lase o negură deasă în cât om pe om nu se vedea. Unguriĭ împușcaŭ în aer.

„Dar noĭ carĭ cunoșteam natura neguriĭ ne-am culcat la pământ și putênd vedea prin negură picioarele soldaților dușmanuluĭ nostru, trăgeam la sigur. Am făcut mulțĭ prisonierĭ, am luat maĭ multe tunurĭ și pe de asupra am maĭ luat și 100 boiĭ.

„Oștirea maghiară s'a distrus. Fiecare fugea în cotro vedea. Căile eraŭ rele și fiind ocupate de noĭ nimenea n'a putut scăpa.

„Așa a cădut și *Vasvary*, un toporaș i-a stat în cale, l'a lovit în cap cu toporul și i-a sfărâmat capul."

Aci se sfârșeste scrisoarea decedatuluĭ Corcheș și urmează scriitorul maghiar dicênd:

„Româniĭ l'aŭ despoiat pe Vasvary de prețiosul luĭ inel, de cingătoarea sabieĭ și de căciulița de culcat. Inelul l'a

rescumpĕrat Sz. V. cu 14 galbenĭ; frăul calului se află în posesiunea notarului public. B. Cingătoarea sabieĭ se găsește la Roșia iar la Corcheș a remas căciulița de culcat pe care a folosit-o până la moarte.

„Am luat un fac-sinile de pe inel. Pe inel e săpată o carte deschisă peste care ștă curmeziș o sabiă trasă din teacă. Pe o pagină a cărțiĭ se află inscripțiunea V. P. iar pe cealaltă 15 Martie 1848.

„In ḑiua tăereĭ capuluĭ S-tuluĭ Ioan, Româniĭ în fie-care an țin o serbătoare în acel loc.“. . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

Prin urmare dorința luĭ Vasvary s'a împlinit, căcĭ fără a fi fost un *lord bogat*, după cum ḑicea, s'a înmormântat la *Fântânele*.

G

d.	Gădăuțuluĭ.	mn.	Găurile.
m.	Gaiurul.	d.	Geamănul.
v.	Galbină.	d.	Gemenilor.
m.	Galbin.	mn.	Ghirta.
m.	Găletoia.	mn.	Glam.
s.	Gârda de jos.	m.	Godeanul.
s.	„ „ sus.	m.	Grohotarul.
v.	Gârdea seacă.	m.	Guipul.
m.	Găureasa.	m.	Gruiul.

m. **Găina.** Numele acestuĭ munte a ajuns să fie cunoscut chiar și în țĕrile cele maĭ depărtate. La rĕspândirea luĭ a contribuit scrierile în limba germană privitoare la pretinsul *„têrg de fete“* ce s'ar ține în muntele Găina în ḑiua Sânt-Petruluĭ al fie-căruia an.

Acel têrg e descris *denaturat* maĭ cu seamă de scriitoriĭ maghiarĭ, ca Mauriciŭ Iokai, Lukacs Bela, astă-ḑĭ director general al căilor ferate ungare.

Ințeleg ca un poet cum este Iokai să se avênte când în cer, când în infern cu fantasiile sale, dar nu-mĭ pot

esplica cum aceĭ etnografĭ, carĭ se cred a fi serioşĭ când scriŭ nemţeşte, îşĭ pot permite a *bate câmpiĭ* în ceea ce priveşte contractarea căsătorielor la Moţĭ.

Numiţiĭ etnografĭ dic că fetele Moţilor s'ar pregăti cu aniĭ pentru têrgul de fete din muntele Găina. Ele însoţite de părinţĭ şĭ-ar duce la têrg zestrea compusă din haine scumpe, lădĭ, vite şi stupĭ. Pe creasta munteluĭ ar face fie-care familie câte o şatră în care ar pune la vedere zestrea feteĭ de măritat. Feciorii asemenea însoţiţĭ de aĭ lor ar duce la têrg tot ce ar avea maĭ bun a casă şi maĭ cu seamă chimire (şerpare, curele de pele) încărcate cu aur şi cu argint. In fine, *peţitoriĭ* preumblâudu-se şi privind pe dinaintea şatrelor ar intra unde li s'ar împărea zestrea şi ar sta la tocmeală cu părinţiĭ feteĭ de măritat. *Pustniciĭ*, carĭ ar locui în munte ar face credinţa (logodna) şi în loc de inele s'ar schimba între tinerĭ năfrămĭ tindesite. Logodi-

ţiĭ nu s'ar putea cununa de cât la Sănt-Giorgiul anuluĭ viitor etc. etc.

Nimic maĭ neesact ca aceste poveştĭ ale acelor etnografi. Şi neesactitatea reiasă în modul cel maĭ învederat chiar din espunerea lor pe care îşĭ întemeiază descrierea dicând: *„aşa mi s'a spus“* *„aşa am audit“* despre *têrgul de fete* din Găina. (Man sagte mir. Man erzählte mir. Man versicherte mir scherzveise, dice un etnograf, dass die Motzen bei dieser Gelegenheit möglichst Vieles, zuweilen auch Fremdes, zur schau tragen, um den Brauterwerbern damit zu schmeicheln = Mi s'a spus în glumă că Moţiĭ cu acea ocasiune pun la vedere cât se poate maĭ multe lucrurĭ, une-orĭ chiar şi străine, ca să amăgească (linguşască, măgulească) pe peţitorĭ).

Apoĭ pe *spuse*, *audite* şi *poveştĭ glumeţe* (hasliĭ) nu se scriŭ serioase cărţĭ etnografice, onorabilĭ domnĭ etnografi! Ele trebue să se întemeieze pe studiĭ făcute la faţa loculuĭ!

Eŭ care deja m'am întins prea mult în studiul meŭ, sum nevoit să renunţ de astă dată la descrierea pe larg a aceluĭ têrg; dar dacă mi se va oferi posibilitatea voiŭ reveni în altă ediţie saŭ voiŭ face un studiŭ separat asupra luĭ.

Gheţarul. E o pesceră la o adâncime de 15 m. Are maĭ multe încăperĭ subterane. Plafonul e de granit iar padimentul e de ghiaţă groasă de maĭ multĭ stânjenĭ. Din picăturile de apă se formează felurite figurĭ de gheaţă. Apa care se află în peşceră înghiaţă peste vară, iar iarna se desghiaţă. Locul acesta e foarte mult cercetat în timp de vară de străinĭ.

H

mn. Haba.
d. Hăbad.
m. Hălmăgeana.
mn. Hermania.
d. Horgii.
d. Horobul.
m. Hrenoăsele.

IJ

o. Iara.
p. Iaduluĭ
mn. Ieruga.
p. Imbru.
v. Ineilor.
m. Intre-ţohe.
s. Intregalde.
m. Irişoara.
d. Jidovuluĭ
mn. Jiperea.
d. Joldoăe.
calea Jumatec.

L

m. Lămăşoae
m. Lăptoasele
s. Lăpuşul
s. Lăzeşcĭ
v. Laziĭ
d. Leorda
m. Leordiş
m. Lespedar
m. Lespeḑi
m. Leş
d. Leşuluĭ
v. Liberţana
mn. Liliecĭ
v. Lipăiĭ
m. Lotrul
v. Lungă
mn. Lungeştĭ
s. Lupşa

M.

m. Măciuca
p. Maculuĭ
d. Madelineĭ
p. Mihuluĭ
d. Miorii
mn. Mocirla

d.	Măgura	d.	Modelea
d.	Mălaiul	d.	Molivii
d.	Mânzătoarea	d.	Morarului
p.	Mânzuluĭ	d.	Mortat
m.	Muntele-mare	p.	Movilelor
mn.	Mare	s.	Mogoş
d.	Măргaia	s.	Muncel
m.	Mărineasa	d.	Munceloaselor
m.	Mărtóia	d.	Munceluş
m.	Mâţ	d.	Mununa
d.	Melcilor	m.	Muntişorul
d.	Meselor	d.	Murgăul
mn.	Mestecanĭ	s.	Muşca
d.	Mieluluĭ	m.	Meterc

N.

m.	Nămaşul onaculuĭ	v.	Negriĭ
v.	Nanuluĭ	m.	Negrele
mn.	Napoleon	m.	Negrileasa
s.	Neagra de jos	m.	Negrul
„	„ de sus	m.	Neteda
mn.	Neagra	v.	Nicóia

O

d.	Ocoale	v.	Oideştilor
s.	Ocolişul mare	d.	Olăreştilor

s.	Ocolişul mic	p.	Oprişoi
mn.	Ohaba	d.	Orzina

v. *Ordencuşa.* E o vale fórte romantică situată între două dealurĭ de stâncĭ. Poporul crede tocmaĭ din causa situaţiuneĭ sale fantastice că pe această vale umblă duhul rĕŭ.

P.

d.	Padeşul	d.	Plaiul
d.	Padieş	d.	Pleşcuţa
d.	Pădurea popiĭ	d.	Ploptiş
d.	Paladeştilor	d.	Plotunuluĭ
d.	Paltenitul	d.	Podina
d.	Paltinuluĭ	s.	Valea Poeniĭ
p.	Părăul-rĕŭ	m.	Poenile Urs.
mn.	Patria	d.	Poeniţa
s.	Peleş	s.	Poiana
m.	Piatra-Albă	m.	Poiana-lungă
d	Piatra	p.	Poiuluĭ
m.	Petrile luĭ Arad	m.	Pojar
d.	P. luĭ Caliman	d.	Poale
d.	Piatra-Terneĭ	d.	Poliţa
m.	P. grăitoare	s.	Ponor
st.	P. mĕndruţuluĭ	m.	Ponoraş

m. Petreasa
d. Petruţa
d. Pesceluĭ
m. Pipilic
m. Piriĭ
mn. Piuc
s. Ponorel
mn. Precup
d. Preluca
d. Pripora
m. Prislop
m. Pustia

mn. *Podurile.* E o mină în Bucium-Poenĭ unde se desgroapă multe anticităţĭ de pe timpul Romanilor; anticităţĭ carĭ dovedesc că în aceste ţinuturĭ trăiaŭ atuncĭ ca şi acum oamenĭ avêndu-'şĭ locuinţele lor stabile.

Poarta luì Ionele. E o pesceră pe valea Ordencuşa ce se ḑice a fi servit de locuinţe căpitanuluĭ de pandurĭ, Ionele, care în timpurĭ de amarĭ suferinţe pentru muntenĭ maĭ punea „*domniĭ*“ la respect; versiune poporală.—

v. *Ponoraşuluĭ.* Aci s'a ţinut cea d'ântâĭ adunare a luĭ Horia.

R.

v. Răcătăuluĭ
d. Răturile
m. Râzna
m. Românа
mn. Roşeţe
p. Roşu

d. Recea
d. Rechiţiĭ
r. Rîul-alb
mn. Rodu
mn. Roma
m. Rotundul
m. Runcu
d. Runculuĭ
d. Ruşilor

o. **Roşia.** Acest mic orăşel de munte se aflã în vecinătatea Abruduluĭ şi pe teritoriul luĭ se găsesc cele maĭ numeroase şi bogate mine de aur. In acest orăşel a trăit şi a funcţionat ca protopop renumitul tribun de la 1848, *popa Balint.*

La 10 Decembre 1848, Protopopul Balint din Roşia a fost numit şi întărit de generalul Puchner ca prefect al Salinelor cu însărcinarea de a apăra trecătorile munţilor din spre Turda.

Pentru a rĕspunde pe deplin la misiunea ce iĭ s'a încredinţat, prefectul Balint şĭ-a stabilit cartierul general în Ocolişul-mare de unde conducea toate operaţiunile pe linia ce se întindea în josul Arieşuluĭ începând de la Sălciua şi până la Cheia Turḑiĭ. Capacitatea pe care a desvoltat-o în această cam-

panià îĭ este recunoscută chiar de către ceĭ maĭ competenţĭ strategicĭ, carĭ aŭ scris asupra luptelor pe carĭ le-a avut prefectul Balint cu Ungurii în 1848 şi 1849.

Dintre acele lupte ne mărginim a înregistra numaĭ următoarele.

Bătălia de la Iara de la 11 Ianuarie 1849; lupta dintre Bedeleŭ şi Valea Poeniĭ de la 27 Februare; luptele de la Masca şi Vidolm, carĭ aŭ ţinut de la 1 Martie şi până la 15 Aprilie. Dar dintre toate acestea cea maĭ mare este bătaia cu baronul Kemeny Farkaş, care comanda un corp de armată regulată compus din 7000 oamenĭ, 1 escadron de cavalerie şi 4 bateriĭ de rachete. La această luptă a participat şi Iancu şi bătaia s'a început la 11 Iuniŭ şi a ţinut până la 15 Iuniŭ în care ḑi oastea luĭ Kemeny a fost sfărâmată pe Şesul Muntarilor.

La 17 Iuniŭ, Balint victorios s'a îndreptat iarăşĭ spre vechiul luĭ cartier general de la Ocolişul-mare.

La 25, 27 şi 29 Iuniŭ aŭ avut alte treĭ lupte sângeroase la Posaga şi dealul Alescăŭ. In aceste lupte aŭ fost prădate de Ungurĭ maĭ cu seamă satele Segacia, Oreştĭ, Băişoara, Muntele Băişoareĭ, Cacova-Iareĭ, Masca, Runcu şi Lunca, între carĭ însă nu sunt înşirate şi acele sate pe carĭ Ungurii le-aŭ pustiit prin foc în decursul erneĭ şi al primă-vereĭ.

s. **Rogoşel.** La 6 Decembre 1848 s'a întêmplat aicĭ o înverşunată luptă între Albăcenĭ ajutaţĭ de Bistrenĭ şi între trupa Ungurilor. Săteniĭ Românĭ în această luptă aŭ fost comandaţĭ de un anume Mateĭ Filip, om de 70 de anĭ, din satul Albac. Tot atuncĭ un alt albăcean anume Alecse neavênd nicĭ puşcă s'a apropiat de 12 honveḑĭ, şi smăcind puşca de la unul din eĭ, îl trânti la pămént şi apoĭ s'a întors neatins la trupa sa.

S

m.	Saritoarea	v.	Someşuluĭ
d.	Scaune	d.	Sorliţa

d.	Scoarța	mn.	Spânoasa.
d.	Scorțărița	d.	Spiniĭ
p.	Scroafa	p.	Spurcat
p.	Scredoaselor	m.	Stâna
mn.	Scurtura	d.	Stâne
d.	Sdeburoasa	v.	Stearpă
v.	Secaș	v.	Stauluĭ
s.	Secătura	m.	Stănini
d.	Segajul	d.	Stede
s.	Segaje	v.	Steolnișoriĭ
d.	Seliștiĭ	p.	Stêrculuĭ
d.	Șerboiul	d.	Sterpelor
mn.	Șerpiĭ	d.	Știrbeĭ
m.	Șeștine	d.	Știuletuluĭ
d.	Sfoarte	d.	Șturțul
d.	Șiteul	m.	Strêmbă
mn.	Smida din cale	m.	Strueriu
„	S. mălaiuluĭ	d.	Sturul
d.	Soba	d.	Șuleiŭ
s.	Soharul	m.	Subpeatră
s.	Sohodol	s.	Suprapetreĭ

o. **Slatna.** Oreșelul acesta e situat la trecătorile munților de pe drumul mare care merge spre Alba-Iulia.

La 20 Octombre 1848 Unguriĭ de

la Slatna aŭ invitat pe Româniĭ, carĭ mergeaŭ asupra orașuluĭ, ca să negoțieze și în timpul tratărilor ambele părțĭ să depue armele.

Româniĭ aŭ depus armele și s'aŭ așeḑat la mâncare fără nicĭ o grijă. Unguriĭ însă s'aŭ prefăcut numaĭ a le depune, căcĭ în realitate le țineaŭ pitulate.

Pe când negoțiările eraŭ în curgere, Unguriĭ se aruncară asupra Românilor desarmațĭ, dintre carĭ maĭ mulțĭ aŭ fost omorîțĭ, iar ceĭ-l'alțĭ aŭ luat-o la fugă.

Româniĭ readunându-'șĭ rêndurile s'aŭ aruncat cu o furie turbată asupra orașuluĭ în care străbătênd s'a întêmplat un măcel înfricoșat, iar orașul a fost prefăcut în cenușă.

T

m.	Têrștioara.	d.	Tomnatec.
d.	Tĕul-iezerilor.	p.	Țonea.
d.	Têrșe.	d.	Toponeasa.

d. Têrşugĭ,
mn. Ţifa.
d. Tilele.
d. Tita.
d. Toceştĭ.
v. Ţoha.
mn. Troaş.
d. Troaca.
v. Troianuluĭ.
s. Tibru.
m. Turlese.

m. **Tarcăŭ.** La poalele acestuĭ munte, care se află între satele Râmeţ şi Ponor, s'a întêmplat la 1848 şi 1849 maĭ multe lupte între carĭ cea maĭ însemnată este aceea de la 4 Iulie, 1849.

Lănceriĭ Românĭ eraŭ comandaţĭ de tribunul Vasile Fodor, iar trupa regulată a Ungurilor de maiorul Velicĭ.

Unguriĭ aŭ înaintat peste dealul Olteanul până la muntele Tarcăŭ unde eraŭ postaţĭ aĭ noştrĭ. Românii eraŭ ca de obiceiŭ lipsiţĭ de arme şi munițiunĭ şi bravul lor tribun, vĕḑênd că din causa acesteĭ lipse nu se va putea bate pe câmp deschis, s'a retras nebăgat în seamă în strîmtoarea de la Tarcăŭ, unde credea că cu ajutorul lăncerilor va putea sdrobi pe inimic şi

de aceea a trimis înaintea luĭ numaĭ vre-o câţĭ-va feciorĭ, cărora le a dat ordin ca să se retragă încet-încetişor, ca să atragă pe Ungurĭ în strîmtoarea amintită. Inimicul urmărind pe aceĭ feciorĭ se apropia din ce în ce maĭ mult de Tarcăŭ şi, când a ajuns la poalele luĭ, tribunul Fodor a comandat lăncerilor ca să se bată pept la pept cu honveḑiĭ, carĭ, vĕḑêndu-se copleşiţĭ din toate părţile, aŭ început să arunce armele şi să fugă, dar strîmtorile fiind ocupate de lăncerĭ numaĭ puţinĭ aŭ putut scăpa. Ceĭ maĭ mulţĭ dintre eĭ aŭ fost măcelăriţĭ. Tot proviantul, muniţiunea vre-o 400 de puscĭ, două tunurĭ, 4 tobe şi maĭ multe steagurĭ aŭ rĕmas în mânile lăncerilor românĭ.

U

d. Uliuluĭ.
d. Urzieşuluĭ.
v. Uziĭ.
m. Ursóia.
p. Ursuluĭ.

V

s.	Valea-dosuluĭ.	m.	Vêrtop.
s.	Valea-verde.	p.	Verzaruluĭ.
p.	Vanculuĭ.	d.	Veseştilor.
mn.	Vede-bine.	d.	Vezuina.
m.	Verciorob.	„	Voiaga.
mn.	Vêrfu.	m.	Vulturul.
d.	V. Halabanuluĭ.	v.	Vidişoara.
d.	„ pietriĭ.	m.	Vulcan.
m.	Vêrful-vêrfuluĭ.	m.	Vulcoiŭ.
d.	Vertiĭ-marĭ.		

s. **Vidra** de jos.
„ „ „ mijloc.
„ „ „ sus.

} Aceste sate sunt situate între Câmpenĭ şi muntele Găina şi maĭ de mult formaŭ o singură comună sub numirea colectivă: *Vidre*. In această comună s'a născut la 1824 *Avram Iancul*, eroul de la 1848 şi 1849.

Părinţiĭ luĭ eraŭ iobagĭ (clăcaşĭ) dar oamenĭ de frunte şi cu dare de mână în cât aŭ putut da fiuluĭ lor o crescere cu mult maĭ nobilă de cât cum aveaŭ mulţĭ din *domnişorĭ*.

Iancul 'şĭ-a făcut studiele liceale şi juridice la Cluş, în acest cuib al aristocraţieĭ transilvane, care e renumită prin esclusivismul şi şovinismul eĭ maghiar. Dar cu tot acest esclusivism, Iancul, care se distingea prin nobleţa inimeĭ şi prin cultura luĭ, avea intrare şi era bine-vĕḑut în acele cercurĭ, în carĭ prin purtarea luĭ adevĕrat cavalerească atrăsese, asupră-'ĭ atenţiunea şi admiraţiunea societăţeĭ înalte, în cât se ḑice că adesea trufaşele magnate maghiare când îl vedeaŭ cu mâhnire esclamaŭ: kár hogy oláh = *păcat că e român!*

Iancul la 1848 era cum e têněrul maĭ voinic când nu e condus de cât de ilusiunĭ şi măreţe aspiraţiunĭ. Firea luĭ era blândă şi domolă, dar cu atât maĭ înflăcărată îĭ era inima când era vorba de drepturile poporuluĭ român. Avea o statură impunătoare; din ochiĭ luĭ marĭ şi albastriĭ ca viorelele strălucea o adevĕrată energiă bărbătească, şi fruntea luĭ lată de asupra

căreia se vedea un des și stufos pěr blond, înfățișa un cap ca a mareluĭ strategic imperatore roman Iuliu Cesar.

In ḑilele primăvereĭ, care vestea popoarelor apropierea uneĭ înfricoșate sguduirĭ în Ardeal, têněrul Iancu era practicant la Curtea de apel din Têrgul Mureșuluĭ. In acele ḑile și anume în primul deceniŭ al luneĭ luĭ Martie 1848, când Ungurii strigaŭ de la un capět la altul al Ardealuluĭ: *Unire saŭ moarte!* tineriĭ românĭ adunațĭ la locuința luĭ Iancu, rěspundeaŭ prin graiŭ și prin scris: *Maĭ bine moarte de cât unire cu țara Ungurească!*

Din acest minut Iancul a arborat stindardul *libertățeĭ naționale* pentru a căruĭ apărare a scos sabia din teacă și, apelând la popor, ḑicea:

„Românĭ! Nu maĭ întârḑiațĭ, nu vě maĭ lăsațĭ să fițĭ subjugațĭ! Cerețĭ stergerea iobăgieĭ. Cerețĭ drepturĭ civile și politice. Cerețĭ respectarea limbeĭ voastre strămoșeștĭ. Transilvania să fie a transilvănenilor, fericirea eĭ

să atârne de la fericirea voastră. Jos unirea cu țara Ungurească!“

Acest apel venea din inima săgetată a unuĭ *adevěrat naționalist*, care de atuncĭ încă vedea pericolul ce poate amenința naționalitatea română fiind Transilvania unită cu țara Ungurească.

Iancul când vorbea poporuluĭ fie-care cuvênt pătrundea în sufletul românuluĭ, în cât, în primele ḑile ale luneĭ luĭ Maiŭ, la apelul luĭ, ceĭ 10,000 de Moțĭ în frunte cu el, mergând să dea mâna cu ceĭ-l'alțĭ 30,000 Românĭ din văĭ și din câmpiĭ adunațĭ la 15 Maiŭ 1848 pe *Câmpul-libertățeĭ* de la Blaș, făceaŭ să resune munțiĭ de cântecul lor aprins și înflăcărat de dorul *libertățeĭ naționale:*

Astă-ḑĭ cu bucurie,
Românilor, venițĭ,
Pe Iancul în câmpie
Cu toțĭ să'l însoțițĭ.
etc. etc. etc.

Câte ilusiunĭ! Câte aspirațiunĭ! Chiar și inimile fragede ale copiilor tresă-

reaŭ de bucurie credênd că a rĕsărit soarele dreptăţeĭ şi al libertăţeĭ şi pentru Românĭ!

Trecut'aŭ însă toate fără să lase în urma lor de cât *chinul* şi *amarul* pentru Româniĭ Ardelenĭ!

. . . .

. . . . , . .

. . . . . , ...

Intr'una din dilele întunecate de iarnă ale anuluĭ 1850 se presintă la locuinţa luĭ Iancu care se afla la Viena, un poliţaiŭ cu guler de aur şi cu stele împĕrătescĭ la gât.

Porunca împĕrătească era ca să se înfăţişeze la prefectura Capitaleĭ unde are să fie recompensat pentru apĕrarea dinastieĭ Habsburgilor detronată la Dobriţin de Kossuth.

La poliţie s'a redactat în această privinţă cam în acestĭ termenĭ următorul proces-verbal.

„Guvernul împĕrătesc îţĭ dărueşte această cruce!

„N'o pot primi!

„Pentru ce?

„Pentru că nu m'am luptat pentru crucĭ! M'am luptat pentru dinastie şi pentru drepturile neamuluĭ românesc. Pe Românĭ trebue să-ĭ mulţumească curtea împĕrătească.

„Atuncĭ pentru ce aĭ primit decoraţiunĭ ruseştĭ?

„Cu guvernul rusesc n'am nicĭ o îndatorire şi nicĭ el n'are faţă cu mine. Decoraţiunea rusească mi s'a dat în semn de recunoaştere a bravureĭ dovedită în rĕsboiŭ,—aceasta o puteam primi de la orĭ şi ce străin. Guvernul meŭ însă are îndatorirĭ de împlinit faţă cu Românĭ şi pe cât timp nu le va împlini, eŭ m'aşĭ privi pe mine ca trădător dacă aşĭ primi orĭ-ce distincţiune.“

A treia di Iancul a fost espulsat din Viena.[1]

. . . .

. . . .

. . . .

1). A se vedea *O lacrimă ferbinte*. Tom. III.

La 1853 munţiĭ jăleaŭ. Desmerdatul fiŭ al Moţilor, regele munţilor, Avram Iancul era rob ferecat cu lanţurĭ de mâinĭ şi de picere în temniţele de la Alba-Iulia.

Trist şi adâncit în gândurĭ grele se preumbla într'o ḑi prin curtea temniţeĭ, când de odată se iveşte înaintea luĭ directorul carcerelor, neamţul Höhn şi îĭ porunceşte ca să intre în temniţă. Iancul 'ĭ-a rĕspuns că încă ora de preumblare n'a trecut şi că cel care n'a fost rob nu ştie preţui aerul liber. Atuncĭ neamţul, împingându-'l cu de a sila în temniţă, îl plesneşte maĭ de multe orĭ cu palma peste obraz, ast-fel că Iancul a isbucnit într'o groaznică furiă sfărâmând fiarele de la mânĭ şi sdrobind tot ce era în celulă.

Din această ḑi fatală Iancul a căḑut într'o adâncă durere sufletească, în cât numaĭ umbra luĭ maĭ vegeta, rătăcind prin munţĭ şi cântând din fluer doine de jale.

Adesea l'am vĕḑut în această tristă stare.

La 1873 Iancul trecênd din această vale a plângerilor la viaţa eternă, rĕmăşiţele luĭ pămîntescĭ se odihnesc în satul Ţebea de lângă Baia de Criş, la rădăcina falniculuĭ şi uriaşuluĭ stejar, care se numeşte: *Stejarul luĭ Horea.*

Mica luĭ avere a rĕmas *Asociaţiuneĭ Transilvane pentru cultura şi literatura poporuluĭ Român.*

VI.

Calomniele Ungurilor în contra Românilor

Cel maĭ cutezător calomniator al Românilor a fost și este vestitul dictator de la 1848 al Ungarieĭ, Kossuth Lajos.

Ca să dovedesc conaționalilor meĭ din România ce calomniĭ nerușinate cutează ex-dictatorele Ungarieĭ să înainteze necurmat la adresa Românilor în genere și în special în contra luĭ Iancu, las să urmeze aci unele părțĭ dintr'o conferință pe care a ținut'o la 1858 într'un mare meeting din Glasgow, în Anglia, adică atuncĭ când Iancul deja era cu sufletul sdrobit și pe care împrejurare Kossuth bine o cunoscea.

„Colonelul grănicerilor, Urban, ḑice

ex-dictatorul Kossuth, a resculat pe Valachĭ (olàh) mințindu-le că *grațiosul împĕrat austriac* încă cu ḑece anĭ maĭ înainte ar fi desființat iobăgia, dar blestemațiĭ de domnĭ maghiarĭ aŭ ascuns dinaintea poporuluĭ porunca împĕrătească.

„Rĕsculându-ĭ prin această minciună, aŭ făcut pe acele *turme barbare* să jure credință împĕratuluĭ austriac, făgăduindu-le că dacă îĭ vor da ajutor în potriva Ungurilor, împĕratul îĭ scutesce de dare pe douĭ anĭ de ḑile, le lasă pe seama lor tot ce vor putea jăfui de la Ungurĭ, și arĕtându-le în perspectivă chiar și aceea că *moșiile domnilor* (boerilor) le vor putea împărți între eĭ.

„Omul, care maĭ are în inima luĭ simțimênte, nu 'șĭ poate închipui până unde mergea sĕlbătecia de hyene a acestor turme rĕsvrătite, care s'aŭ grăbit a face întrebuințare de permisiunea *grațiosuluĭ împĕrat.* Chiar și acum maĭ simt că mĕ apucă un fior de ghiață

când 'mĭ aduc aminte de acele cruḑimĭ înspăimêntătoare. O asemenea pagină nu se maĭ găsește în istoria omenireĭ, nicĭ chiar în aceea a Indianilor roșiĭ nu se găsesc înregistrate asemenea cruḑimĭ ca acele comise de turmele sĕlbatice ale Valachilor.

„Și când cu miile eraŭ măcelărite nenorocitele familiĭ între chinurile cele maĭ îngrozitoare, și când satele, orașele eraŭ arse si pustiite și nenorocita mea patriă prefăcută într'un jalnic mormênt, *atuncĭ unul dintre ceĭ maĭ activĭ capĭ aĭ acelor oarde sĕlbatice, Iancul, a mers la Viena ca să primească recompensă chiar din mânile tênĕruluĭ împĕrat și primit'a cruce și recunosciință esprimată chiar de pe busele împĕratuluĭ,* care *'ĭ-a ḑis: „Marĭ lucrurĭ sĕvêrșit'aĭ Iancule! Ḑeŭ marĭ lucrurĭ aĭ făcut!“*

Eĭ bine, în capitolul precedent am dovedit cu date autentice ce recompense a primit Iancul de la Curtea din Viena, prin urmare, numaĭ Kossuth,

cu înăscuta-ĭ viclenie ungurească, poate să aibă o cutezare atât de mare ca să denatureze în modul cel maĭ calomniator faptele luĭ Iancu.

In cât pentru calomniile făcute Românilor las să'ĭ rĕspundă chiar Iancu, care la sfêrşitul memoriuluĭ sĕŭ iată cum se esprimă:

„Separaţĭ şi părăsiţĭ de toată lumea, aceştĭ luptătorĭ (Româniĭ) perseverenţĭ în credinţă către monarch aŭ făcut cu puţine mijloace maĭ mult de cât s'ar fi putut cere cu drept cuvênt de la dênşiĭ. Funestul resbel a cerut multe victime din ambele părţĭ, însă eŭ cutez a afirma şi chiar a proba cu documente, în mânia tuturor calomnielor *ce inamiciĭ numeroşĭ le descarcă asupra naţiuneĭ române, că represaliile făcute de gloatele române în momente de estremă necesitate*, în comparaţiune cu *devastaţiunile înfricoşate de avere şi viaţă ce Unguriĭ* (rebeliĭ) *aŭ causat Românilor cu sabiă şi foc, nicĭ nu merită a fi menţionate*, şi provoc, tot o-

dată, pe calomniatorĭ, ca să iasă din întunerecul intrigelor şi al têrîturilor şi să pună faţă faptă cu faptă, iar să nu atace şi întunece de după gard şi din îndemn maliţios meritele altora.“

Maĭ mult de cât atât. Acelaşĭ Kossuth în aceeaşĭ conferinţă singur îşĭ dă cea maĭ patentă desminţire în ceea ce priveşte mişcarea Românilor Ardelenĭ la 1848, când dice:

„Valachiĭ ardelenĭ la 1848 raţionaŭ ast-fel:

„La împlinirea dorinţelor noastre Unguriĭ ne staŭ în cale; casa domnitoare ne chiamă ca să lucrăm împreună cu ea la sfărămarea Ungurilor; să ne folosim de ocasiune; să ne prefacem că am fi credincioşĭ dinastieĭ, ca sub protecţiunea regală să ne rĕsculăm fără teamă de a fi pedepsiţĭ. In adevĕr trebue să făţărnicim credinţă faţă cu dinastia. . . . . ca să putem tăia mâna dreaptă a Ungurilor, Transilvania, *pe care unindu-o cu Mol-*

do-Valachia să punem piatra fundamentală la întemeiarea unuĭ puternic **imperiŭ daco-român,** căcĭ noĭ suntem moştenitoriĭ Dacieĭ luĭ Decebal, *care încă n'a apus ci numaĭ doarme. . . .* 1)".

Va să dică Kossuth maĭ sus dicea că „colonelul Urban a resculat pe Românĭ," iar aci dice „că ţinta mişcăreĭ lor, sub egida uneĭ simulate credinţă pentru împĕratul, era **punerea petreĭ fundamentale** la întemeiarea imperiuluĭ *daco-român.*"

Decĭ reese că ex-dictatorele Ungarieĭ pe lângă hidosul mijloc al calomnieĭ se maĭ foloseşte şi de arma perfidelor insinuărĭ. Scopul luĭ este inveđerat: *nimicirea Românilor ardelenĭ cu orì-ce preţ*, fie prin negrirea lor înaintea opiniuneĭ publice europene, fie prin descreditarea lor la curtea imperială din Viena.

Un alt emigrant ungur, cu numele Veress Sàndor care a fost căpitan în

1). Irataim az emigraczióból=Scrierile mele din emigraţiune, Kossuth Lajos.

legiunea maghiară merge şi maĭ departe cu perfidia insinuărilor, aruncate însă nu la adresa Românilor ardelenĭ ci la acelora din România.

Sciut este că la 1859 în timpul resboiuluĭ franco-austriac pentru unitatea Italieĭ, Unguriĭ voiaŭ să înfiinţeze în Turin din desertorĭ şi prisonierĭ austriacĭ o legiune maghiară a căreĭ scop final era să provoace o revoluţiune ungureaseă în Transilvania.

„La 3 Iunie 1859, dice numitul Veress în memoriile sale, aŭ sosit la Genua 126 de prisonierĭ, din aceştia 75 eraŭ Ungurĭ, carĭ aŭ declarat a se înrola în legiunea maghiară, iar ceĭl'alţĭ eraŭ Croaţĭ, Slovacĭ şi Valachĭ şi carĭ aŭ dis că maĭ bine merg ca prisonierĭ în Algeria de cât să intre în legiunea maghiară.

„Pentru caracterisarea agitaţiunilor rĕspândite din principatele valache în Transilvania, urmează acelaş Veress, ajunge să arĕt ce dorinţă aveaŭ douĭ căprarĭ românĭ prisonierĭ şi anume do-

rinţa ca să fie trimişĭ în România, de oare-ce eĭ ḑiceaŭ că recunosc tot atât de puţin ca împĕrat al lor pe Franţ Iosef ca şi pe Napoleon. Domnul lor e Cuza. Acesta e resultatul politiceĭ ostile a Austriacilor în contra Ungurilor; *o politică care a permis ca Moldova să se unească cu Valachia şi să devie un Stat aproape independent*, pe când Austria trebuia să ştie că şi odinioară toate primejdiile şi resvrătirile din aceste ţĕrĭ veneaŭ în Transilvania." [1])

Veress acesta a trăit în Bucurescĭ până când a încetat din viaţă la 1884. Când era în viaţă făcea pe inginerul hotarnic, şi mĕsurând moşiile boerilor îĭ mergea foarte bine. D'aicĭ asmuţa în modul perfid de maĭ sus pe Austria în contra Românieĭ şi aicĭ calomnia pe Românĭ înaintea Românilor; căcĭ aşa e firea noastră făcută ca

1). A magyar emigraczio keleten II. Irta Veress Sándor = Emigraţiunea Ungurilor în Orient. Scrisă de Veress Sandor.

străiniĭ să poată să ne facă a ne lupta *noĭ în contra noastră!*

Dar tuturor acestor perfidiĭ, le-aŭ pus coroana vestitul general Klapka Gyuri, foarte bine cunoscut în Bucurescĭ.

La 6 Septembre 1859 el scria luĭ Kossuth că la pacea de la Villafranca guvernul din Viena a permis desertorilor şi prisonierilor, carĭ făceaŭ parte din legiunea maghiară, reîntoarcerea la căminele lor = *ils seront renvoyés dans leurs foyers*.

Ast-fel Klapka şi Kossuth, terminêndu'şĭ rolul, acum stăruiaŭ pe lângă guvernul frances ca să silească pe guvernul din Viena să dea o esplicaţiune maĭ precisă aliniatuluĭ de maĭ sus şi adecă aceea că celor întorşĭ nu li se va întêmpla nimic în Austria. O asemenea declaraţiune saŭ esplicaţiune neputêndu-se dobândi din Viena, de aceea pentru a face o încercare dacă ceĭ întorşĭ vor fi saŭ nu pedepsiţĭ, iată ce scria Klapka luĭ Kossuth:

„Turin, 8 Septembre 1859.

„Starea legiuneĭ e atât de rea în cât pentru înlăturarea esceselor maĭ marĭ trebue desfiinţată.

„Iţĭ alătur aci convenţiunea încheiată cu ministrul de rĕsboiŭ în această privinţă.

„Legiunea va fi împărţită în câte 600—800 oamenĭ pentru a fi transportaţĭ de la Alexandria la Peschiera.....

„Desfiinţarea legiuneĭ însă nu trebue să ne reţie de la demersul nostru pe lângă guvernul frances, demers care singurul e cel maĭ nemerit de a împedeca pe guvernul austriac de a da aserţiuneĭ „renvoyér dans leurs foyers“ o falşă interpretare.

„Cu *primul transport* **vom espedia pe Valachĭ**, pe Slavĭ şi pe toţĭ aceia, carĭ până astă-ḑĭ s'aŭ arĕtat ca maĭ puţin vrednicĭ de încrederea noastră. Aşa vom urma apoĭ succesiv cu transporturile lăsând pe ceĭ maĭ bunĭ aĭ noştri pe urmă că, daca va fi ca guvernul austriac să îşĭ calce iarăşĭ

cuvêntul, atuncĭ aceştia să rĕmână neatinşĭ“. . . . .

. . . .

. . . .

Cu alte cuvinte pentru Klapka Gyuri, Kossuth, Veress, etc., nicĭ aceĭ Românĭ carĭ aŭ, saŭ aŭ avut copilăreasca naivitate de a face causă comună cu Ungurii nu sunt bunĭ pentru alt-ceva *de cât numaĭ ca carne de tun spre a face cu eĭ esperienţe în folosul maghiarismuluĭ.*

Asemenea fapte perfide ar trebui să nu le peardă din vedere aceia, carĭ necontenit ne întreabă: *Pentru ce nu vĕ împăcaţĭ cu Ungurii?*

Românul ţine minte rĕul!

VII.

Un episod din analele aristocrației transilvane

Palatul din Fărcădin[1]).

In vremea aceea în care iobăgia ungurului și claca ciocoiului ținea ferecați în lanțurile robieĭ pe părinții noștri, spun bětrânii că în țara Hațeguluĭ, în satul Fărcădin trăia un vrednic și fruntaș român. Numele luĭ era Ion Nopcia, věr din frați cu Ion Huniad-Corvinul, a căruĭ vitejie numaĭ Mihaĭ-Viteazul o întrecea.

Ion Nopcia adunase și grămădise în

1). Acest episod l'am publicat in 1884 și în diarele *Românul* și *Gazeta Transilvanieĭ* subsemnat *Moțul*. Sub acest nume am scris maĭ multe articole apărute în menționatele diare.

casa şi ograda sa atâta bogăţie, în cât, se ḑice, că umbla înfăşurat cu obiele de mătase în opincĭ. Bogăţia luĭ l'a înălţat până la mărirea de nemeş şi baron; dar el şi ca nemeş şi ca baron tot român şi hăţegan a rĕmas, avênd o purtare blândă şi miloasă cu neamul luĭ.

Veni însă o ḑi fatală şi sosi de la „tabla craiască“ ungurul Werböczy cu „Constituţiunea aprobată şi compilată“ saŭ cum ḑic Ardeleniĭ:

„Aprobata şi compilata
„Care a mâncat pe tata,“

şi scris-aŭ în cartea de legĭ a Ardealuluĭ că toţĭ nemeşiĭ, baroniĭ şi grofiĭ, carĭ încă nu s'aŭ lepădat de legea, portul şi graiul românesc, nu maĭ sunt Românĭ, ci nemeşĭ, baronĭ şi grofĭ ungurĭ; căcĭ Românĭ sunt numaĭ iobagiĭ şi ḑileriĭ.[1])

1). *Ḑilerĭ* saŭ *jelerĭ* se numiaŭ aceĭ ţĕranĭ, carĭ prin contracte se învoiaŭ cu proprietariĭ, căcĭ iobagiĭ fiind în cât-va consideraţĭ ca proprietarĭ nu eraŭ supuşĭ legeĭ tocmelelor agricole şi prin urmare n'aveaŭ asemenea contracte.

De la această ḑi încoace baroniĭ descendinţĭ ḑin Ion Nopcia, lepădatu-s'aŭ de neamul lor, şi dând mâna cu Unguriĭ clădit-aŭ în Fărcădin cu a iobagilor sudoare un strălucit şi pompos palat, din care cu pipa în gură şi cu gârbaciul în mânĭ cârmuiaŭ ţara Haţeguluĭ, după datina luĭ Ludovic cel mare, „*L'état c'est moi*“ şi după legile nemeşescĭ a luĭ *Kuthia teremthethe* învĕluite în §§§ plesniturilor de gârbaciŭ trase pe spinarea iobagiuluĭ român.

In curênd obiceiurile şi datinele celor-l'alte curţĭ domnescĭ, aşa numiaŭ iobagiĭ palaturile nemeşescĭ, s'aŭ înrădăcinat şi la palatul din Fărcădin, şi pentru ceĭ cârmuiţĭ procedura judecătorească a baronuluĭ era scurtă şi simţitoare: banca şi beţele în mâna argaţilor şi gârbaciul în mâna nemeşuluĭ judecător. Atâta era tot ce se cerea la ḑile de judecată. Şi ḑile de judecată să ţineaŭ tot-d'a-una, de câte orĭ nemeşiĭ şi jupânesele se ospătaŭ în

palat. Apoĭ ospěțurĭ eraŭ câte ḑile într'un an. Nemeșiĭ și curteniĭ din palat nu cunosceaŭ ḑile de lucru; pentru eĭ toate ḑilele cu roșu eraŭ scrise în Calendar.

De câte-orĭ pocniturile de gârbaciŭ, tropotele ciardașuluĭ, zurăiturile pintenilor, cântecile lăutarilor și chiuiturile de *Elhen*, străbăteaŭ de sus de la palat jos la coliba țěranuluĭ, în care vêntul arunca pe fereastră sloiĭ de ghiață și zăpadă asupra copilașilor golășeiĭ ghemuițĭ și amorțițĭ de foame și tremurându-le dințiĭ în gură de frig—în totd'a-una sêrmanul ḑiler pe viață, presimțind apropiarea viforuluĭ judecățeĭ, ofta cu greŭ și gânditor, căcĭ pățania îl învěțase că ospățul nemeșesc are să 'l plătească spinarea desmoscenituluĭ iobagiŭ.

Dar după plâns urmează rîs și după rîs urmează plâns, iar după senin vifor vine.

* * *

Aurora soareluĭ primă-vereĭ anuluĭ

1848 se ivesce. Luminoasele eĭ ḑile alungă întunerecul cu a luĭ seculară domnie nemeșască și dorul de dreptate și libertate face să tresară inimile românescĭ.

Ḑiua mântuireĭ se apropie. Româniĭ se mișcă. Groaza și spaima cuprinde pe tiranĭ. Ḑorele ḑileĭ de 15 Maĭ 1848 se revarsă înveselitor la ușa colibeĭ țěranuluĭ roman.

Mult maĭ sunt frumoase ḑilele luneĭ luĭ Maiŭ, dar o ḑi de primăvară atât de frumoasă ca ḑiua de 15 Maiŭ 1848 numaĭ soru-sa iubită, ḑiua de 11 Iuniŭ 1848, maĭ este în analele românescĭ.

Baroniĭ de pe valea Streiuluĭ și a Jiuluĭ la vederea aceasteĭ marĭ raḑă de lumină, cuprinșĭ de frică, alergaŭ în ruptul capuluĭ la palatul din Fărcădin, dar de astă-dată nu pentru a chefui, nu pentru a se ospăta, saŭ a rosti vre-o judecată, ci pentru a se sfătui și a chibzui care în cotro să apuce și în ce pesceră întunecată să se ascundă. Spaima de mâna Nemeseĭ iĭ făcuse să 'șĭ piardă

capul. Numaĭ baronul Vasile Nopcia, domnul de atuncĭ al palatuluĭ, îșĭ păstrase cumpĕtul și ridicându-se din graĭ așa grăiĭ:

„Baronĭ! D-voastră scițĭ ca și mine că noĭ suntem *ungurĭ* de *origină română*, dar ca să maĭ facem ungur și din țĕranul român n'o maĭ cred cât va fi lumea.

„Viața română e ca și a salcieĭ unde o puĭ acolo se prinde și cu cât o taĭ maĭ mult cu atât cresce maĭ tare și capătă maĭ mare putere.

„Goțiĭ și Huniĭ; Gepidiĭ și Avariĭ Turciĭ și Tătariĭ nu putură stinge pe Românĭ, și dacă eĭ vor scăpa acum de robie vĕ vețĭ uimi ce putere vor desfășura. Se vor deprinde în sciințe, în arte și în ale strategieĭ și fapte viteze, marĭ și generoase eĭ lumeĭ vor arĕta.

„Și cine deșteaptă din somn pe Român? Noĭ, carĭ prin asprele mijloace ce le întrebuințăm, în loc de a 'l atrage maĭ mult, 'l înstreinăm și adunarea de

la 15 Maiŭ de pe *Câmpul-libertățeĭ* de la Blaș pune-va capĕt iobăgieĭ, tiranieĭ și domnieĭ noastre peste Românĭ.

„Cunoscut și sciut de toată lumea este, că noĭ nemeșiĭ, baroniĭ și grofiĭ țĕreĭ Ardealuluĭ, am ținut tot-d'a-una cu cel maĭ tare. Cu Turciĭ am fost Turcĭ, cu Nemțiĭ am fost Nemțĭ, cu Unguriĭ suntem Ungurĭ acum însă a sunat ceasul ca să ne întoarcem *cât-va timp* iarășĭ la Românĭ, pe carĭ numaĭ pentru a putea trăi bine și fără muncă cu vicleșug 'ĭ-am părăsit. Să părăsim dar hidosul obiceiŭ de a pribegi de la o națiune la alta, ca și lăețiĭ dintr'un cort într'altul. Românĭ aŭ fost strămoșiĭ noștri, Românĭ să fim și noĭ!“

N'apucase să sfârșească bine cuvĕntarea și ceĭ de față uimițĭ și posomorîțĭ o luară pe picior ducând cu sine un simț de neagră rĕsbunare în contra baronuluĭ devenit român pe neașteptate.

De astă dată baronul Vasilica Nopcia s'a ţinut de cuvênt.

La 15 Maiŭ 1848 fiind adunaţĭ pe *Câmpul-libertăţeĭ* de la Blaş peste 40 miĭ de Românĭ în ceata hăţeganilor se zăreşte un bărbat voinic, înalt şi frumos; cu un tip pronunţat românesc, c'o frunte lată şi cu ochiĭ de vultur, ţinênd mâna dreaptă ridicată, cu mănuşa netrasă, gată de jurămênt. Se aude un murmur: „Baron Vasilica Nopcia, leapădă mănuşa!“

Şi în adevěr era baronul Vasile Nopcia care, lepădând mănuşa, face împreună cu ceĭ de faţă următorul jurămênt:

„Eŭ baronul Vasile Nopcia, jur că amicilor Majestăţeĭ Sale mareluĭ principe al Transilvanieĭ. Augusteĭ case a Habsburgilor şi patrieĭ voiŭ fi amic şi inamicilor inamic. Ca *Român* voiŭ susţine tot-d'a-una pe cale dreaptă şi legiuită drepturile naţiuneĭ române, libertatea şi frăţietatea cu cele-l'alte naţiunĭ conlocuitoare.“

Adunarea încântată de bucurie pentru găsirea fiuluĭ perdut 'ĭ-a dat locul cuvenit în fruntea meseĭ. Baronul Nopcia cu aclamaţiune a fost ales vicepreşedintele deputaţiuneĭ de 30 spre a duce Majestăţeĭ Sale împěratuluĭ cunoscuta petiţiune compusă din cele 16 puncte.

Pe când deputaţiunea umbla prin Pesta şi prin Viena la Mihalţ sângele curgea şi splendoarea feudală a palatuluĭ din Fărcădin apunea.

* * *

La 1850 începe în Ardeal vremea Nemţilor şi baronul Vasile Nopcia se făcea a fi neamţ pentru ca la 1867 să se prefacă iarăşĭ ceea ce a fost până la 1848, nemeş şi baron unguresc.

Dar ceĭ carĭ aŭ plecat mâhniţĭ de la sfatul ţinut în palatul de la Fărcădin nu-l maĭ credeaŭ pe cuvênt şi nu maĭ puteaŭ cu nicĭ un chip să 'ĭ ierte păcatul că a participat la adunarea de la Blaş, unde a jurat cre-

dinţă împĕratuluĭ şi naţiuneĭ române. Impinşĭ de această ură nedumerită în contra coreligionaruluĭ lor de odinioară, aŭ început a 'l înegri înaintea lumeĭ pe toate căile şi prin toate mijloacele. Chiar nicĭ renumitul poet *Iokai* n'a pregetat de a face din baronul Vasile Nopcia eroul principal al romanuluĭ sĕŭ intitulat: *Sĕraciĭ avuţĭ* saŭ *Faţa neagră*[1]) sub care nume e indendificat baronul nostru de care vorbim. Intre toţĭ însă maĭ înverşunat îl atacă istoricul maghiar Horvath Mihaly, care în *Istoria resbeluluĭ pentru independenţa Ungarieĭ*, apărută în Geneva la 1865, între altele, iată ce dice:

„Acel bărbat, în timpul cât a cârmuit înainte de 1848 comitatul Hunedoreĭ, ca comite-suprem, a sĕvêrşit în taină cele maĭ degrădătoare şi înfiorătoare crime. Luxul, risipa şi petrecerile ce se făceaŭ în palatul luĭ nu puteaŭ fi acoperite din veniturile mo-

1). Acest roman a fost tradus şi publicat de mine în diarul *Românul*

şieĭ, trebuia să aibă şi alte isvoare de venit. Persoane vrednice de credut spun că a stat în legătură cu bande de tâlharĭ; a fost căpitan şi chiar gazdă de hoţĭ. La o ocasiune s'a vĕdut între argintăria nevesteĭ sale maĭ multe petre scumpe, care se scia că sunt jăfuite" etc., etc.

Aceste grave şi necurmate acusărĭ aŭ scos de la o vreme din răbdare pe fiul sĕŭ, pe baronul Francisc Nopcia, intendantul M. S. Impĕrăteseĭ din Viena, şi, adunênd o mulţime de iscăliturĭ de la aristocraţiĭ transilvănenĭ, a silit, la 9 Decembre 1865, pe istoricul Horvath Mihaly să insereze în a doua ediţiune a cărţeĭ sale apărută atuncĭ în Pesta următoarea declaraţiune:

„Subscrişiĭ cunoscând bine lucrurile dinainte de 1848, declarăm că toate scirile rĕspândite în contra baronuluĭ Vasile Nopcia sunt scornitur ĭ rĕutăcioase, şi **afară de imputările ce îĭ se fac pentru mergerea şi participarea la adunarea ţinută la**

Blaș, toate cele-l'alte acusărĭ sunt nisce invențiunĭ culese din vênt."

Așa s'a sfêrșit puterea și mărirea baronuluĭ Vasile Nopcia, ocărmuitorul țĕreĭ Hațeguluĭ, care, în noaptea de Sânt-Văsiĭ a anuluĭ 1883, a trecut în cea-l'altă lume lăsând în urma luĭ, drept amintire, afumatele zidurĭ ale palatuluĭ de la Fărcădin, care și astă-ḑĭ arată trecătorilor groaznica sguduire de acum 38 de anĭ din țara Ardealuluĭ.